

Benkő Levente

MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA ÉSZAK-ERDÉLYBEN (1940–1944)*

Bevezetés

A magyar történetírás által ideológiai okokból egészen a rendszerváltásig igen kevésé dokumentált kérdéskör részleges feldolgozásához kíván hozzájárulni ez a dolgozat. Vizsgálatának tárgya az 1940–1944 közötti magyar kormányoknak a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi, milliós nagyságrendű román közösséggel szemben tanúsított nemzetiségi politikája.

A cím által sugallt általános megközelítéshez képest önkényes témaválasztást több tényező is indokolja. Kézenfekvő módon említhetnénk a románságnak a többi (nem magyar) nemzetiséggel szemben Észak-Erdélyben képviselt demográfiai tömegét. Nem elhanyagolható szempont az ismét kisebbségbe került románságnak a román anyaország – mint a magyar nemzetiségi politika lépéseit döntően befolyásoló hatalom – szempontjából egyetlen releváns tényezőként játszott szerepe sem. Márpedig a magyar–román kapcsolatok történetének egyik legneuralgikusabb pontjáról szóló elemzést könnyen szétfeszíthette volna a többi nemzetiség – a korabeli világpolitikai helyzet miatt pedig különösen a körülbelül ötvenezres németség – helyzetének tárgyalása.

A főként az egykori Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya iratainak felhasználásával készült tanulmány tematikus fejezetekre bontva mutatja be az Erdély északi részén négy évre ismét berendezkedő magyar államhatalom 1940–1944 közötti politikáját. Célja nem valamiféle elvont demokraciamérce szerint alkotott pozitív, vagy negatív morális ítélet kimondása a „második magyar világ” felett, hanem annak a mozgástérnek a bemutatása, amelyben a magyar kormánynak – az 1918–1940 közötti nagyromán nemzetiségpolitikai gyakorlat hatásához, a Dél-Erdélyben maradt magyarság helyzetéhez, illetve a világháborús konstellációhoz mérve – mérlegelnie kellett „románpolitikájával” kapcsolatos döntéseit.

A második bécsi döntés és Észak-Erdély etnikai viszonyai

A szovjet kormány 1940. június 26-án Romániának átadott ultimátuma – amelyben Sztálin Bukaresttől Besszarábia és Észak-Bukovina haladéktalan kiürítését és átadását követelte, s ezt az ultimátumot a sarokba szorított román kormány szó nélkül teljesítette¹ – jelezte Budapestnek: az egykori Csehszlovákia után a hajdani Kiszántal immár második tagjával szemben nyílt hirtelen lehetőség a magyar revíziós igények kielégítésére. A magyar kormány diplomáciai úton Berlin tudomására hozta, hogy Románia pozícióinak megrendülésével Magyarország eltökélt az erdélyi kérdés akár fegyveres úton történő rendezésére. Ezt az álláspontját a honvédség egy részének mozgósításával támasztotta alá² Az angliai csata előestéjén Délkelet-Európa stabilitását mindenek fölé helyező Hitler kezdetben mereven elutasító volt a magyar törekvésekkel szemben: német szempontból félő volt, hogy egy magyar–román háborút kihasználva a Szovjetunió benyomulhat a Balkánra, létfontosságú erőforrásoktól fosztva meg a Harmadik Birodalmat. (Erre utaló baljós jel volt, hogy Moszkva Besszarábia okkupációja idején felhívta Magyarország figyelmét: jogosnak tartja a Romániával szembeni magyar revíziós igényeket.) Berlin ezért egyszerűen közölte Budapesttel, hogy egy magyar részről kezdeményezett, Erdélyért folytatott fegyveres konfliktusban Magyarország kizárólag saját felelősségére cselekedhet és csak magára számíthat.³

A magyar kormányzatnak azonban nem volt veszíteni való ideje, mert Bukarestben Besszarábia szovjet annexiója hatására egyik napról a másikra felerősödött a tengelybarát irányvonal,⁴ ami lépéselőnyt biztosíthatott volna Romániának. Budapest tehát jelezte a németeknek, hogy fenntartja követeléseit, és kész a tétek emelésére.⁵ Hitler erre területrendezésen és lakosságcserén alapuló, közvetlen magyar–román megegyezést javasolt, amelynek érdekében mindkét félre erőteljes nyomást gyakorolt. A magyar részről eleve bizalmatlansággal fogadott kétoldalú tárgyalásokra augusztus 16–24-e között Turnu Severinben került sor. Budapest gyanakvása nem bizonyult megalapozatlannak: a mintegy 70 000 négyzetkilométeres – a Marost határvonalnak tekintő, de a Székelyföldet és Brassót magába foglaló – magyar követeléssel szemben Románia területrendezésről nem, csak lakosságcseréről volt hajlandó tárgyalni. Bukarest láthatóan időhúzásra rendezkedett be, s a tárgyalási pozíciók közötti kibékíthetetlen ellentétek augusztus 24-én a tárgyalások megszakadásához vezettek.⁶

Turnu Severin kudarca után a magyar kormányzat kényszerhelyzetbe került, a háborús fenyegetés hiteles fenntartásának egyetlen alternatívája a követelésektől való megalázó visszalépés lehetett volna. Budapest az első megoldást választotta, amikor Berlin számára ismételten nyilvánvalóvá tette elszántságát Erdély akár fegyveres úton történő visszaszerzésére. A fegyveres összetűzés küszöbön állónak látszott, ráadásul a szovjet kormány felől ismét arra utaló jelek érkeztek, hogy Moszkva szí-

vesen halászna a zavarosban.⁷ Hitler ezért a küszöbön álló magyar–román fegyveres konfliktus és az annak kapcsán potenciálisan fenyegető szovjet beavatkozás előtt gyors és határozott cselekvésre szánta el magát az erdélyi határvitában. A magyar és román külügyminisztert augusztus 29-ére Bécsbe hívta tárgyalásokra, ám mint azt a helyszínre érkező delegációkkal tudatták: tárgyalások helyett döntőbíráskodás volt készülőben,⁸ amelynek eredményét a két országnak előzetesen, feltétel nélkül, és végleges hatállyal kellett elfogadnia.⁹

A második bécsi döntést augusztus 30-án 15 órakor hirdették ki a Belvedere-palotában. A német–olasz döntőbíráskodás értelmében a Magyar Királyság és a Román Királyság új államhatára Nagyszalontától délre tért el a trianoni határtól, Nagyváradtól délre keletnek fordult, Élesdet és Bánffyhunyadi Magyarországnál hagyva közvetlenül Kolozsvártól délre haladt, majd az ún. sármási kiszögellést Romániánál hagyva, a Székelyföld nyugati peremén élesen kirajzolódó etnikai határt követve – Marosvásárhelytől, Székelykeresztúrtól nyugatra és Sepsiszentgyörgytől délre húzódva – érte el a Keleti-Kárpátokat, amelynek gerincén helyreálltak a történelmi Magyarország határai. A trianoni békeszerződés által Romániának ítélt 103 000 négyzetkilométeres területből ezáltal 43 104 négyzetkilométer térhetett vissza Magyarországhoz.

Nehéz precíz képet adni a visszacsatolt területeknek a második bécsi döntés időpontjában aktuális etnikai viszonyairól. Az 1930-as román és az 1941-es magyar népszámlálás adatainak figyelembevételével – az 1910-es magyar anyanyelvi statisztikát referenciaként használva – azonban viszonylag nagy pontossággal megállapíthatók bizonyos folyamatok. Az Észak-Erdélyre vetített 1910-es adatok szerint 51,4%-ban magyar lakosság 1930-ra 38,1%-ra zsugorodott, az 1941-ben a visszatért területen végrehajtott népszámlálás viszont már újra abszolút többséget (53,6%-ot) mutatott a magyarság javára. Ugyanezen időpontokban és ugyanezen területre vetítve a románság – 1910-ben 42,2%-nyi – aránya a kiemelkedő 1930-as 49,2 százalékról az 1941-es népszámlálás idejére 39,9%-ra zuhant vissza.

| | 1930 | | | | 1941 | | | |
|----------|-----------|-------|------------|-------|-----------|-------|------------|-------|
| | anyanyelv | | nemzetiség | | anyanyelv | | nemzetiség | |
| | fő | % | fő | % | fő | % | fő | % |
| Román | 1 166 802 | 48,7 | 1 177 876 | 49,2 | 1 069 210 | 41,5 | 1 029 469 | 39,9 |
| Magyar | 1 007 167 | 42,1 | 912 545 | 38,1 | 1 343 696 | 52,1 | 1 380 507 | 53,6 |
| Német | 60 046 | 2,5 | 68 696 | 2,9 | 47 508 | 1,8 | 44 686 | 1,7 |
| Egyéb | 160 749 | 6,7 | 235 647 | 9,8 | 116 846 | 4,6 | 122 598 | 4,8 |
| Összesen | 2 394 764 | 100,0 | 2 394 764 | 100,0 | 2 577 260 | 100,0 | 2 577 260 | 100,0 |

A fenti táblázat¹⁰ adataiban tapasztalható nagyfokú eltérések – 1930 és 1941 között Észak-Erdélyben a magyar anyanyelvűek száma 335 ezerrel, a magyar nemzetiségűek száma 468 ezerrel növekedett – egyik oka a mind a román, mind pedig a magyar népszámlálás esetében érvényesülő asszimilációs nyomás, amely különösen a kettős, illetve bizonytalan identitásúak körében érezte hatását: csaknem kilencvenezer, magát 1930-ban román anyanyelvűnek valló személy regisztráltatta magát magyar anyanyelvűként 1941-ben.¹¹ A magyar népszámlálások esetében azonban ismeretlen volt néhány olyan, durva torzítást eredményező adatfelvételi módszer, amely a román népszámlások lebonyolításánál „természetesnek” hatott. Ezek, a magyarság statisztikai háttérbe szorítását szolgáló módszerek, elsősorban a zsidóság¹² és a görögkatolikusok¹³ számbavételekor, százezres nagyságrendű eltérésekhez vezettek. Figyelembe kell ugyanakkor vennünk az 1941-es népszámlálást közvetlenül megelőző – a második bécsi döntést követő – nagyarányú erdélyi magyar–román népmozgást. Mintegy 100 000 magyar nemzetiségű menekült hagyta el Romániát 1941 februárjáig, akiknek kétharmada telepedett le Erdély északi részén.¹⁴ Hozzájuk kb. 25 000 anyaországi magyar csatlakozott, így a népszámlálásig nagyjából 90–100 ezerre tehető az észak-erdélyi magyarság nyeresége. Az impériumváltás és a népszámlálás közötti időszakban nagyjából ugyanennyi román nemzetiségű menekült hagyta el a magyar igazgatás alá visszakerült területeket. E tényezők figyelembevételével a bécsi döntés pillanatában Észak-Erdélyben a magyar anyanyelvűek száma kb. százezerrel haladhatta meg a román anyanyelvűekét.

A második bécsi döntés határai közelítettek ugyan az etnikai elv alapján végrehajtott rendezéshez, de annak nem feleltek meg teljesen. Egy szigorúan néprajzi alapon végrehajtott határkijelölés esetén Magyarországnak ítéltetett volna az 1910-ben relatív magyar többségű Brassó vármegye, valamint Arad, Torda-Aranyos és Kis-Küküllő vármegye néhány magyar többségű városa és járása.¹⁵ Ugyanakkor az 1914-es határok helyreállítása a Keleti-Kárpátokban azt is jelentette, hogy nagyarányú, egy tömbben élő román lakosság került vissza Magyarországhoz: a visszatért 12 vármegye és részvármegye közül négyben abszolút többségben volt a románság.¹⁶

Az impériumváltás és a katonai közigazgatás időszaka

Szeptember 3-án a bécsi döntéssel életre hívott magyar–román katonai bizottság rögzítette az impériumváltás szeptember 5-e és 13-a közötti menetrendjét. A román evakuáció és a magyar bevonulás egymással párhuzamosan, szakaszosan zajlott le, a honvédség szeptember 13-án Zágonnál érte el a demarkációs vonal legdélibb, az Ojtozi-szorosban pedig a legkeletibb pontját. A polgári intézmények kiépítéséig – november 26-ig – katonai közigazgatás lépett életbe a visszacsatolt területeken.

Az impériumváltást mind román, mind magyar részről kísérték atrocitások. A visszavonuló román fegyveres erők és hatóságok tagjai részben bosszúból erőszakoskodtak a magyar lakossággal, részben az átmenettel együttjáró zűrzavart kihasználva fosztogatták a maguk mögött hagyott falvakat és városokat. A magyar csapatok bevonulása pedig ugyan nagyrészt a román lakosság passzivitásától kísérve, a vezérkari utasításoknak megfelelően¹⁷ többnyire rendezetten, de nem minden erőszak nélkül zajlott. Az önvédelemre vonatkozó eljárási szabályokkal¹⁸ történő visszaélés állt a háttérben a Szilágy vármegyei Ippen történt incidensnek: itt pokolgépes merénylet ölt meg két honvédet, amelyre válaszul mintegy 154 román civilt végeztek ki – nem a merényletet követő zűrzavarban, hanem egy héttel az esemény után, előre megfontolt szándékkal – egy büntetőakció során. A másik, hírhedtté vált incidens a szintén Szilágy megyei Ördöggút községben történt, amelynek során a helyi ortodox templom tornyából rálöttek a honvédekre. A jórészt tapasztalatlan katonákból álló alakulat soraiban bekövetkező pánik mintegy 80 helybéli román nemzetiségű lakos lemészárlásához, házaik felperzseléséhez vezetett. A hangsúlyozottan a helyi parancsnokok felelősségét terhelő ippi és ördöggúti – a köztudatba is bekerült – eset kivételével a bevonulás napjaiban a honvédség által a román nemzetiségű lakosság ellen végrehajtott, tömeges és erőszakos akciókra a rendelkezésre álló dokumentumok szerint nem került sor.¹⁹

Ugyanakkor a magyar katonai közigazgatás sok helyütt szemet hunyt az impériumváltás pillanataiban önbizalmát visszanyert helyi magyar lakosság népitéletei felett. Ezek a spontán akciók a román uralom néhány kiemelkedően hírhedt helyi képviselője ellen irányultak. Így estek áldozatul a népharagnak a román uralom alatt kegyetlenkedő csendőrök, adóbeszedők vagy ortodox papok. Szintén általánosak voltak egyes spontánul alakult szabadcsapatoknak a telepese falvak lakosai ellen irányuló megfélemlítő akciói: a trianoni határ menti sávban 1918 után stratégiai céllal – a tömbmagyar területek fellazítására és ellenőrzésére – letelepített, és nem mellékesen a földreform során általában magyar birtokok kisajátításával földhöz juttatott román telepesekről van szó, akik érthetően nem örvendtek nagy népszerűségnek a helyi magyar lakosság körében, és akik egy részének elmenekülését a be rendezkedő magyar hatóságok nem kívánták megakadályozni.

A román sajtó természetesen hisztérikus hangnemben számolt be Észak-Erdély kényszerű átadásáról. A „magyar hordák által elkövetett terrorcselekményekről”, „turáni vadsággal, pusztá szadizmusból elkövetett méészárlásokról”, „gyerekek, öregek és asszonyok barbár kínzásáról”, a román parasztok kiéheztetéséről, birtokaik „minősíthetetlen állatiassággal történő kirablásáról” szóltak a híradások. „Erdély északi része, amióta a magyarok bevonultak, embervadászatok színterévé vált.” – állapította meg a Curentul szeptember 25-i száma, amely három nappal korábban arról számolt be, hogy Kolozsváron „a székelyek bandákba szervezkedtek és késsel, fejszével felfegyverkezve megtámadták a románokat, kifosztották lakásaikat. A ro-

mán vér úgy folyik, mint a Szamos” – ecsetelte a helyzetet a tudósító, minden biztonnal elfelejtve, hogy Kolozsváron nem is élnek székelyek.²⁰ „A cél a román élet teljes megsemmisítése” – vonta le a következtetést a lap néhány héttel később.²¹ A kevésbé konzekvens hírlapírók gyakran estek erős demográfiai túlzásokba – az átadott románság létszámáról 1,4–1,8 milliós adatok keringtek a sajtóban, miközben még az 1930-as román népszámlálás szerint sem érték el az 1,2 milliót –, illetve keveredtek logikai ellentmondásokba: ugyanazon lapok, amelyek arról tudósítottak, hogy „folyamatban van a román értelmiség letartóztatása, marhavagonba terelése és kiüldözése”, pár nappal később már arról biztosították olvasóikat, hogy a román intelligencia túlnyomó részben a Magyarországhoz csatolt részen maradt, hogy „megvédje a parasztokat”. Rendszeresek voltak az „észak-erdélyi magyar terror” elől állítólagosan Romániába menekülő magyar földművesekről szóló tudósítások, amelyek nem győzték hangsúlyozni, hogy a „parasztszellemű román agrárreform” következtében mennyivel jobban érezték magukat a magyarok a „modem” Nagy-Romániában, mint a „feudális” Magyarországon.²²

„A románok emberiségüket már akkor bebizonyították, amidőn szomszédaik még az ázsiai sztyeppéken vadásztak lóháton emberekre” – értékelte a Curentul a román nemzetiségpolitikát 1940 szeptemberében.²³ Ezen „emberiség” valójában a második bécsi döntés pillanatában beinduló tervszerű etnikai tisztogatást jelentett, amelynek célja a dél-erdélyi magyarság minél jelentősebb mértékű demográfiai meggyengítése volt: a magyar nemzetiségű tisztviselőket és alkalmazottakat tömegesen bocsátották el állásaikból, helyezték át őket szeptember első napjaiban az átadandó területekre, írtak velük alá erőszakosan – a bécsi döntés vonatkozó előírásaival²⁴ visszaélve – Magyarországra történő optálásukról szóló nyilatkozatokat. Ezeket egyszerűen csak kifosztottak, elűldöztek otthonaikból és felültették őket a Magyarország felé induló vonatokra.²⁵ Az óriási közfelháborodást keltő román tisztogatási hullámnak Budapest hasonló intézkedések bevezetésével kívánt gátat szabni: október első napjaiban magyar részről is megkezdődtek a hangsúlyozottan válaszlépésként és átmeneti rendszabályként indokolt szisztematikus kitoloncolások, amelyek elsősorban a románság városi értelmiségét vették célba. Hivatalos adatok szerint ez az akció összesen mintegy 850 főt érintett.²⁶

Amíg tehát Észak-Erdélyben az impériumváltást közvetlenül követő időszakban jórészt a helyi lakosság által spontán módon kezdeményezett, és elsősorban a korábbi román államapparátushoz köthető személyek ellen irányuló, valós sérelmeket önhatalmúlag megtorló törvénytelen erőszakos cselekményekről volt szó, addig Dél-Erdélyben a bécsi döntést követő magyarelles hangulatot meglovagoló, a totalitárius Antonescu-diktatúra által központilag elrendelt és a román hatóságok által végrehajtott szisztematikus magyarüldözés zajlott le, amelyet csak a német táncsapatok októberi bevonulása és a Vasgárda felszámolása fékezett valamelyest.²⁷ A párhuzamosan zajló folyamatok nagyarányú népmozgáshoz vezettek a két or-

szág között: magyar és román statisztikai adatokat egyaránt figyelembe véve 1940 és 1944 között mintegy 219 927 román menekült át Romániába és 190 132 dél-erdélyi magyar keresett menedéket a visszacsatolt területeken.²⁸ Amíg azonban az őshonos dél-erdélyi magyar menekültek túlnyomó többsége nem önszántából hagyta el szülőföldjét, addig a román menekültek között a Nagy-Románia megalakulása után a Regátból betelepült tisztviselők és családtagjaik képviseltették magukat igen nagy arányban,²⁹ akik közül nagyon sokan még a bécsi döntést követő napokban, a magyar bevonulást meg sem várva hagyták el az átadandó területeket. Az arányok sem hagyhatók figyelmen kívül: a kétszázhuszezer román menekült az észak-erdélyi románság alig egyötödét, a kétszázezer magyar menekült viszont a dél-erdélyi magyarság legkevesebb egyharmadát, de inkább 40 %-át tette ki. Ezekben az években a dél-erdélyi magyar etnikai arányok – elsősorban a városokban – olyan mértékben tolódtak el a románság javára, hogy a mai napig meghatározzák a szóban forgó települések arculatát.³⁰

A visszacsatolt románság alkotmányos és politikai jogai

A magyarországi románok szabad mozgását, román nyelvű levelezését, táviratozását és telefonálását semmilyen jogszabály nem gátolta. Mindennek leszögezése azért szükséges, mert a kérdéses időszakban – különösen 1942 elejétől – a román hatóságok a kisebbségi magyarságot az ún. utazási engedélyek rendszerével gyakorlatilag lakhelyére internálták. (Például a húsz kilométeres határmenti zónában még a szomszéd faluba való közlekedéshez is csendőrségi engedély volt szükséges.) A magyar nyelvű leveleket cenzúrázták, a posta magyar nyelvű táviratot nem vett fel, a távbeszélőközpontok pedig előzetes figyelmeztetés után vagy anélkül megszakították a magyar nyelvű telefonbeszélgetéseket. A magánszférába történő ilyen mértékű, etnikai indítékú behatolás Magyarországon addig teljességgel ismeretlen volt.

A nyelvpolitika terén a magyar hatóságok pragmatikusan alkalmazkodtak az adott helyzethez. A városokból például a bécsi döntést követően kiszorult a román nyelv, ennek oka azonban nem valamiféle diszkrimináció volt, hanem e városok történetileg magyar jellege. A magyar nyelv kizárólagos erőltetése a nagy kiterjedésű és összefüggő területen élő román nemzetiségű, magyarul nem vagy alig beszélő³¹ agrárnépesség körében azonban egyszerűen gyakorlati lehetetlenség lett volna, és ilyesmire nem is került sor. A nemzetiségi területeken a hivatalos rendelkezéseket például magyar és román nyelven egyaránt rendszeresen kifüggesztették. Sérelmezték ugyanakkor a románok a magyar hatóságok azon eljárását, hogy a román neveket hivatalos eljárások során magyar helyesírás/kiejtés szerint tüntették fel. A román településnevek megjelenítése engedélyezett volt, de a magyar településnév párhuzamos és első helyen történő feltüntetésével, amely szabályt még a román nyelvű sajtótermékeknek is alkalmazni kellett.

Amíg Nagy-Romániában a magyar nemzeti színek viselését szigorúan büntették, addig az észak-erdélyi románság nemzeti színeinek használata sem a törvényi szabályozás tekintetében, sem a gyakorlati alkalmazást illetően nem esett tilalom alá. Bár a helyi magyarság köréből érkeztek panaszok e tárgyban – eljárás megindítását követelve a román nemzeti színek viselőivel szemben –, a magyar hatóságok sem a nemzetközi helyzet (a dél-erdélyi magyarság), sem pedig a célravezető kisebbségi politika szempontjából nem találták azokat megalapozottnak.³² Ugyanakkor a belügyminisztérium 1941 novemberében körrendeletben hívta fel a főispánok figyelmét arra, hogy ott, ahol a magyar lakosság részéről erőszakos cselekményekkel kell számolni, figyelmeztessék megfelelő módon a román színeket szokásszerűen viselőket: attól a saját érdekükben és a község lakossága békéjének érdekében tartózkodjanak.³³

Ami az anyaországgal fenntartott kapcsolatot illeti, a magyar hatóságok nem gördítettek akadályt az elé, hogy a románok rendszeresen felkeressék a nagyváradi és a kolozsvári román konzulátusokat, és ott panaszaikat előadják. A 208.400/1941. sz. szigorúan bizalmas belügyminiszteri rendelet előírásai szerint azonban a román nemzetiségű magyar állampolgárok részére útlevél csak a BM államtitkárának előzetes hozzájárulása után volt kiállítható. Az ilyen egyének útlevélkérelmeit, az utazás célját és annak szükségességét igazoló iratokkal és egyéb mellékletekkel, valamint a politikai megbízhatóságra vonatkozó véleményes jelentésével együtt az útlevél kiállító hatóságnak fel kellett terjesztenie a minisztériumba.³⁴ Dél-Erdélyben ezzel szemben súlyos szankció fenyegette azon magyar nemzetiségűeket, akik fel merték keresni az aradi vagy a brassói magyar konzulátust,³⁵ külföldi utazáshoz szükséges útlevelet pedig magyar nemzetiségűnek egyáltalán nem adtak. E gyakorlat megtorlásaként a magyar kormány később a román személyeknek adandó útlevelek előfeltételéül azt szabta meg, hogy a román kormány hasonló számú magyarnak adjon útlevelet Romániában.

Az 1940. évi XXVI., „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal történő egyesítéséről” szóló törvénycikk felhatalmazása alapján alkotta meg a magyar kormány a 7800/1940 M.E. sz. rendeletet Észak-Erdély közigazgatási berendezkedéséről, amely lehetővé tette, hogy 1940. november 26-án a polgári szervek átvegyék a szakigazgatást a katonai hatóságoktól. A rendelet alapvetően a felvidéki területre vonatkozó, hasonló tárgyú 1938-as jogszabályon alapult, azonban Teleki miniszterelnök gondoskodott róla, hogy éppen a negatív és felesleges feszültségeket hozó felvidéki tapasztalatok elkerülésének, Erdélynek a helyi állapotokkal kevésbé tisztában lévő anyaországi tisztviselőkkel történő „előntésének” korlátozása érdekében – „a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekben fokozottan jelentkező nemzetiségi szempontból” – néhány módosításon essen át. Szigorították a tisztviselők kinevezési és kirendelési rendjét, ez a jogkör ezúttal teljes egészében a belügyminiszter kezé-

ben összpontosult.³⁶ A román tisztviselők egyébként nem menekültek el olyan mértékben, ahogy az „várható” lett volna, a közép- és kistisztviselők zöme a helyén maradt. Bár kétségkívül történtek intézkedések eltávolításukra, ennek egyrészt korlátot szabtak a dél-erdélyi magyarokkal szembeni retorziók,³⁷ másrészt a nyelvpolitikával kapcsolatban már említett pragmatizmus itt sem hiányzott teljesen a nemzetiségpolitikából: jele ennek egy 1943-as felhívás, amelyet a magyar kormányzat román nyelven – a *Tribuna Ardealului* napilap útján –, kifejezetten román nemzetiségűekhez címzett községi jegyzői pályára való jelentkezésre.³⁸

A már említett visszacsatolási törvénycikk értelmében a következő választásokig (amelyre a háborús állapotok miatt már nem került sor) az 1939-ben megválasztott országgyűlés képviselőházát delegálással egészítették ki a miniszterelnök személyre szóló meghívására, a képviselőház és a felsőház együttes határozatával megválasztott erdélyi képviselőkkel. Hatvanháromban limitálták számukat, amelyből negyvennyolcat adtak a magyarok, tizenkettőt a románok és hármat a németek. Ez a felosztás messze nem felelt meg az észak-erdélyi nemzetiségi arányoknak, hiszen azok figyelembevételével a románokat nagyjából 26-28 mandátum illette volna meg. Ráadásul a román nemzetiségű képviselők behívására a dél-erdélyi magyarság – a bécsi döntést és Ion Antonescu hatalomátvételét követően fokozódó – politikai ellehetetlenítése, a magyarság ottani vezetőinek állandó zaklatása és megfélemlítése miatti retorzióként nem is került sor.³⁹

A román, illetve német–olasz oldalról e téren megfogalmazott kritikákra válaszul Budapest többször leszögezte, hogy a nemzetiségek képviselőinek a „népi elv” alapján történő megoldása – Romániában a parlamentarizmus 1938-as felszámolása után a magyarság érdekvédelmét a korporatív állammodell alapján kialakított, működésében azonban állandó jelleggel akadályozott Magyar Népközösség végezte – a magyar hagyományokkal és a jogrendszerrel nem összeegyeztethető, ugyanakkor a románság előtt nyitva áll a saját politikai párt alapításának lehetősége, miáltal lehetővé válna parlamenti képviseletük is. Ennek ellenére az észak-erdélyi románság formális politikai szervezkedésére nem került sor, amelyben magyar részről Bukarest kezét látták: a román képviselőknek a magyar parlamentben történő megjelenésében ugyanis mindenképpen a magyar impérium legitimitációja öltött volna testet. A magyar gyanúkat erősítette, hogy a románság önszerveződéséhez nem feltétlenül volt szükség párt alapítására. Létező intézményeken keresztül amúgy is megvalósítható volt a nemzetiségi szervezkedés csaknem teljes spektruma: elég itt utalni az észak-erdélyi románság számára gazdasági érdekvédelmet nyújtó *Plugarul* falusi szövetkezeti hálózatra, a nagy hagyományú ASTRA kultúregyesületre, a különböző diákegyesületekre és különösen a román görögkatolikus és görögkeleti egyházakra.

A magyar kormányzat és az észak-erdélyi románság (egyházi és világi) vezetői között – a konszolidáció és a dél-erdélyi magyarság érdekében – a tárgyalt időszakban mindvégig élt a párbeszéd. Ennek hagyományát még Teleki miniszterelnök ala-

kította ki, aki rögtön az impériumváltás után, még 1940 szeptemberében saját kezdeményezésére fogadta Nicolae Colan kolozsvár-feleki görögkeleti és Iuliu Hossu kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspököt, illetve Emil Hațieganut, az észak-erdélyi románság világi szószólóját. A románság sérelmeinek államigazgatási úton érvényesíthető jogorvoslati lehetősége intézményes kereteket is kapott, amikor a kormányzat – elsősorban az erdélyi helyzetet figyelemmel kísérő⁴¹ német–olasz kormányok jóindulatának elnyerése érdekében – 1942. júliusában felállította a külügyi, a belügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a honvédelmi és a közellátásügyi tárca együttműködésében Kolozsváron székelő Miniszterközi Bizottságot, amelynek feladata a románság kisebbségi panaszainak eseti kivizsgálása volt.⁴²

A magyar állam és a román egyházak viszonya

A román és magyar lakosságnak – a kisszámú magyar nemzetiségű görögkatolikus hívőt leszámítva – éles felekezeti elkülönülése, illetve a görögkeleti és görögkatolikus (unitus) egyháznak a román nemzetfejlődésben játszott meghatározó szerepe következtében az egyházügy fontos eszközévé vált a huszadik századi magyar és román kormányok nemzetpolitikájának.

Részben már e szellemben – a görögkatolikus egyház feletti román hegemonia megtörésének céljával – jött létre 1912-ben, Tisza István miniszterelnöksége idején a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökség. Az impériumváltást követően azonban a román állam a liberális-konzervatív Magyarországon ismeretlen durvasággal avatkozott be az egyházi viszonyokba. Az 1923-as román alkotmány szerint az ortodox görögkeleti egyház uralkodó egyháznak számított, míg a görögkatolikus elsőbbséget élvezett a többi felekezet előtt. E két egyház kifejezetten román egyháznak számított, a népszámlálásnál például a görögkatolikus vallásúak – anyanyelvüktől, illetve nemzetiségi önbesorolásuktól függetlenül – automatikusan románként lettek nyilvántartva. E diszkriminatív alkotmányos alapelv súlyos visszaélésekre adott lehetőséget a túlnyomóan római katolikus, református és unitárius vallású erdélyi magyarsággal szemben, amely az alacsonyabb szintű szabályozásban is megnyilvánult. A nagyváradi és a szatmári római katolikus püspökségek összevonása, az unitárius egyház törvényhozási képviseletből történő kizárása még elviselhető sérelmeknek minősültek például az 1921-es földreformhoz képest, amikor is a magyar történelmi egyházak összesen 314 199 kataszteri hold nagyságú földjét, korábbi birtokaik mintegy 85%-át sajátította ki kártérítés nélkül a román állam.⁴³

Erdély magyarlakta területein a román asszimilációs politika egyik fő eszközét a görögkeleti és görögkatolikus egyház expanziója alkotta, amelynek célja a Regátból betelepített tisztviselőkkel és az erőszakszervezetek tagjaival megerősíteni a román etnikai elemet. A települések magyar jellegének megtörését célzó politika hatalmas

földingatlan-juttatásokban, új egyházközségek alapításában és széleskörű templomépítésekben nyilvánult meg.⁴⁴ Egy 1941-es felmérés szerint az 1918–1940 közötti román uralom idején teljesen 344, részben pedig 72 – összesen tehát 416 – ortodox és görögkatolikus templom épült a második bécsi döntéssel visszacsatolt területeken, ebből 108 a Székelyföldön, ahol elenyésző volt mind az ortodoxok, mind a görögkatolikusok száma. Általános jelenség volt, hogy az általában a település központi részén fekvő értékes ingatlant a román állam kompenzáció nélkül, magánszemélyektől vagy községi tulajdonból sajátította ki a görögkeleti vagy a görögkatolikus egyház számára a földreform során, esetleg állami nyomásra a település „ajándékozta” azt az egyháznak. Nagyon sok helyen kényszerítették a görögkatolikusok és görögkeletiek által egyáltalán nem lakott színmagyar településeket „adakozásra”, a templom építéséhez való hozzájárulásra pénzzel, közmunkával. Az imént már idézett felmérés szerint 1918–1940 között Észak-Erdélyben a 416 templomból csak 192 épült fel kizárólagosan román (állami vagy helyi) hozzájárulásából, a többi esetében valamilyen mértékben a nemzetiségi – túlnyomórészt magyar – lakosság „vállalta” a terheket.⁴⁵

Mindennek előrebocsátása feltétlenül szükséges a magyar kormány 1940–1944 közötti észak-erdélyi egyházpolitikájának értelmezéséhez, hiszen a két román egyház tevékenységére a magyar lakosság – érthető okokból – mint a román megszállás egyik legkézzelfoghatóbb szimbólumára tekintett. Nem véletlen, hogy a bécsi döntést követő napokban a magyar bevonulást meg sem várva menekültek vissza tömegével – a szintén betelepített tisztviselőkkel és családjaikkal együtt – ortodox pópák és görögkatolikus papok Romániába. A visszacsatolt területeken a román uralom alatt működő 368 görögkeleti lelkész közül például csak 204 jelentkezett a magyar hatóságoknál.⁴⁶ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy azon településeken, ahol eredetileg román etnikai elem nem vagy csak elenyésző számban volt jelen, az újonnan létesített egyházközségek csaknem mindenütt lelkészek és hívők nélkül, a templomok pedig gazdátlanul maradtak. Amint azt korábban említettük, a bevonulás napjaiban néhány helyen sor került román papok elleni erőszakos akciókra, amelyek általában a helyi magyar lakosság addig elfojtott dühkitörései voltak. Hasonló módon, a magyar kormány által is bevallottan is sor került „egyéni akciókra, amelyek több esetben a templomok lerombolásához vezettek”.⁴⁷ A román vádaskodásokkal szemben azonban ezek az erőszakos cselekmények a helyi lakosság spontán és szörványos akciói voltak, a katonai közigazgatás két hónapjának időszakára korlátozódtak és a megelőző húsz év alatt a leírt módon felépített és a román evakuációval megüresedett templomok ellen irányultak. Székelyföldön az 1940. októberi földrengés rongálta meg számos helyen olyan mértékben a gazdátlaná vált és funkciójukat veszített épületeket, hogy azok lebontása – egyes főszolgabírói jelentések szerint „közlekedés- és személybiztonsági okokból” – szükségessé vált.⁴⁸ Más felekezeteknek történő átadás a rendelkezésekre álló anyagok szerint sehol sem történt.

A magyar kormány elvi álláspontjából kiindulva arra törekedett, hogy a görögkeleti és görögkatolikus templomokkal kapcsolatban a háború végéig intézkedések ne történjenek, és akkor az illetékes tárcák bevonásával egységes rendezésre kerüljön sor.⁴⁹ Ennek érdekében elítélte az erőszakos akciókat és felhívta a főispánokat, hogy az illetékes szakminisztérium hozzájárulása nélkül ne intézkedjenek a kérdésben. Azt ugyanakkor támogatta, hogy egyes esetekben átmenetileg magánjogi útra terelődjön a probléma.⁵⁰ Így aztán számos, törvénytelenül vagy zsarolással kisajátított ingatlant a községek visszapereltek. A katonai közigazgatás idején is megsemmisítettek több, a román földreform során létrejött ingatlanszerzést, és visszajutatták a telkeket községi tulajdonba. A román adminisztráció könnyelműségéből fakadóan számos esetben a kisajátított ingatlanok nem is lettek a kedvezményezett egyházak részére telekkönyvezve, a román állam tulajdonában maradtak, így az impériumválságkor azok automatikusan a magyar államra szálltak át.⁵¹

Természetesen az egyházszerkezet terén is történtek változások: rögtön helyreállították például a római katolikus püspökségek szerkezetét, az eredeti állapotnak megfelelően szétválasztották a nagyváradi és a szatmári egyházmegyét. A román egyházakkal szembeni magyar állami politika viszont nem jelentette az 1918 előtti status quo visszaállítását. Annak ellenére sem, hogy az Észak-Erdélyben székelő három ortodox püspök közül például egyedül a kolozsvári maradt a helyén, a máramarosi és a nagyváradi a román kiűréskor elhagyta egyházmegyéjét.

Szemben a görögkatolikus egyházzal, ortodoxia és magyarság történelmi okokból egymást csaknem kizáró fogalmak voltak, ezért a görögkeletiek ellenőrzése is bonyolultabbnak bizonyult, „külső” eszközöket igényelt. Ráadásul Budapesten a fent említett okoknál fogva – nem minden alap nélkül – a görögkeleti egyházat tekintették az „illojálisabb” román felekezettnek. Fontos szankcionáló tényező volt például a bevett vallásfelekezetek – a görög nem egyesült egyházak ilyenek számítottak – lelkészeinek folyósított államsegély esetleges megvonása: 1941-ben például 204 román ortodox lelkészből csak 161 kapta meg az ún. kongruát, 24 kérelmet visszautasítottak, 19 esetet függőben hagytak.⁵² Ugyanakkor a magyar kormányzat jelentős erőfeszítéseket tett önálló magyar görögkeleti egyházközségek létrehozására és a kb. 450 000 hívőt számláló észak-erdélyi román ortodox egyházközségeknek a román nemzeti egyházzal fenntartott kapcsolatainak lazítására: e célból Debrecenben még görögkeleti papnevelőt is nyitott.⁵³ Az ortodoxiába történő magyar „betörés” jegyében indította el a kormányzat a magyar, román, szerb és rutén nyelven megjelenő *Magyar Kelet* című görögkeleti egyházi hetilapot. A gyanítható irredenta irányultság mellett részben ugyanezen okból halasztotta el a kormányzat a kolozsvári püspöknek egy ortodox egyházi-kulturális hetilap indítására szóló 1942-es kérelméről szóló döntését, amely konkurenciát jelenthetett volna a hívők lelkéért folytatott – magyar részről eleve kevés sikerrel kecsegtető – versenyben.⁵⁴

A román görögkatolikus egyház kapcsán valamennyivel több „fogódzója” volt a magyar kormánynak. Egyfelől Nagy-Románia létrejöttét követően az unitus egyház folyamatosan defenzívába kényszerült az uralkodó nemzeti egyházzá nyilvánított, monopolhelyzetre törekvő ortodoxiával szemben, ami „belromán” feszültséget okozott, és ez magyar szempontból kihasználhatónak tűnt. Másodszor, magyar felfogás szerint az esztergomi prímási joghatóság a mindenkor magyar államterületen lévő katolikus egyházra kiterjedt, aminek a bécsi döntést követően a magyar állam és az egyház igyekezett is érvényt szerezni, bár a román püspökök ez ellen rendszeresen tiltakoztak. (Ugyanezen alapelvből kiindulva nem ismerte el jogi értelemben a magyar állam az 1930-ban a román állam által létrehozott, nagybányai székhelyű máramarosi püspökséget. Serédi Jusztinián esztergomi érsek ugyanakkor az egyházi jogi tényeket szem előtt tartva rendszeresen meghívta Russu püspököt a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásaira.) Az sem volt elhanyagolható szempont, hogy a görögkatolikus felekezet nem volt annyira tisztán román egyháznak tekinthető, mint az ortodox: a Partiumban jelentékeny számú magyar hívővel rendelkezett; románosításukat Bukarest hangsúlyozottan ambicionálta, visszamagyarosításukra 1940 után Budapest is jelentős erőfeszítéseket tett. Ennek jegyében azokat az észak-erdélyi görögkatolikus egyházközségeket, amelyek 1918 után a nagyváradi román püspökség alá kerültek, visszahelyezték a már említett hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökség joghatósága alá, és ezekben az istentisztelet nyelve a magyar lett.⁵⁵

Ugyanakkor hagyományait tekintve a román görögkatolikus egyház mégiscsak nemzeti egyház volt: a felekezet Habsburgok általi létrehozása és támogatása annak idején kifejezetten magyarelles élel történt, és nem sokkal később maga a román nemzeti gondolat is az erdélyi görögkatolikus egyház berkeiben született. Ráadásul a bécsi döntést követően az Észak-Erdélyben a románság körében enyhe többségben lévő görögkatolikus egyháztól várta a helyi román értelmiség nagy része a nemzeti gondolat ébren tartását. Ennek az elvárásnak a felekezet igyekezett is megfelelni: három püspöke közül a rangidős kolozsvár-szamosújvári, illetve a máramarosi a magyar uralom alatt is tovább szolgált, és csak a nagyváradi püspök távozott Romániába.

A hatóságok figyelemmel kísérték a román egyházak előzetes csendőrségi bejelentésre kötelezett rendezvényeit, amit persze az érintettek rendszeresen sérelmeztek. Ilyenkor a magyar válasz mindig úgy hangzott, hogy az intézkedésre általános érvényű jogszabály alapján, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül került sor.⁵⁶ A gyakorlatban természetesen az utóbbi kitétel nem állta meg a helyét, hiszen az állambiztonsági szervek elsődleges feladata a nemzetiségi jellegű rendezvényeken éppen a nemzeti és irredenta jellegű izgatás kiszűrése volt. A nemzetiségi vidékek főispánjainak havi rendszerességgel kellett összefoglalót írniuk a szélsőséges pártok tevékenysége mellett a törvényhatóságukban élő románság hangulatáról, amelyekben gyakran került terítékre a lelkészek tevékenysége is.⁵⁷ Bár e főispáni és

rendőrségi jelentések több esetben tükröznek nacionalista türelmetlenséget, kétség-telen tény, hogy a román egyházak tevékenysége kifejezett nemzeti jellegű, s – különösen az ortodox egyháznak – a román állammal kialakított szoros, keleti-bizantin jellegű összefonódásuk miatt a magyar állam szempontjából hordozott magában nemzetbiztonsági kockázatokat. (A helyzet abszurditását jellemzi, hogy az „átvilágított” görögkeleti papok közül többekkel kapcsolatban felmerült a gyanú, hogy valójában gyors papi tanfolyamot végzett katonatiszterkről van szó.⁵⁸)

Ha az egyházak hivatalosan tagadták is e kapcsolatot, nagyon sok román lelkész része volt a Bukarestből irányított és az észak-erdélyi románságot célzó kampánynak, amelynek célja a suttogó propaganda eszközeivel a román csapatok állítólagos közeli visszajövetelével hitegetni és a magyar állammal szembeni kitartásra buzdítani a híveket.⁵⁹ Felröppentek hírek például arról, hogy román papok izgatják a híveiket: ne adják el terményeiket magyaroknak, mert közeleg a felszabadulás órája.⁶⁰ A propaganda néha nem is volt olyan suttogó: előfordult, hogy magas egyházi méltóságok egyházi rendezvényeken, nyilvánosan is kifejezetten magyarellenes, felbujtó hangú beszédeket tartottak, Észak-Erdély Romániához történő, reménybeli visszacsatolására célozhattak.⁶¹ A lelkészek egy része rendszeres kapcsolatban állt a román konzulátusokkal, amelyek azonnal továbbították a vélt vagy valós panaszokat Bukarestbe, diplomáciai felhasználásra. Sok esetben híveiket is a konzulátusok felkeresésére, mintsem a magyar állami jogorvoslati lehetőségek kihasználására buzdították.

Bár előfordult, hogy a helyi hatóságok egy-egy incidenst követően önhatalmúlag rendőri felügyelet alá helyeztek román lelkészeket, a tiltakozások hatására általában az illetőket rövidesen szabadon bocsátották.⁶² A főispánok megtorló célzatú, erőteljes rendőrhatalomra – elbocsátás, őrizet, internálás – vonatkozó kéréseit pedig a Miniszterelnökség, külpolitikai szempontok figyelembevételével egyáltalán nem tartotta kívánatosnak.⁶³ (Egy bizalmas belügyminiszteri rendelet értelmében a járási főszolgabírók és rendőrkapitányok, amennyiben román lelkészek rendőri felügyelet alá helyezését indokoltnak tartották, előzetes jelentéstételre voltak kötelezettek, s az engedélyt végső soron maga a belügyminiszter adta ki.⁶⁴) A kormány kezét ugyanis megkötötte, hogy a magyarországi román egyházak püspökeinek közvetítésével próbálta meg Bukarestet jobb belátásra bírni a dél-erdélyi magyar kisebbséggel való bánásmód terén.⁶⁵

Román oktatásügy Észak-Erdélyben

A román uralom alatt eltöltött huszonkét év a magyar nyelvű állami oktatás csaknem teljes felszámolását vonta maga után. Az 1918-ban létező kb. 1500 magyar tantervű állami elemi iskolából rögtön az impériumváltással 900 veszítette el magyar

jellegét, és a leépítések addig tartottak, hogy a harmincas évek végére Nagy-Romániában magyar tannyelvű állami elemi iskolákat és tagozatokat gyakorlatilag teljesen megszüntették. A magyar nyelvű állami középfokú oktatást a húszas évek közepére szintén csaknem teljesen felszámolták.⁶⁶ A Kolozsvári Tudományegyetemet már 1919-ben románosították, a magyar nyelvű felsőfokú oktatás a húszas évekre csak a lelkészképzőkre korlátozódott. A román egységállamba történő közigazgatási tagosítás és a békeszerződés ratifikálása után indult meg az offenzíva a felekezeti magyar tanügy ellen: az 1921-es földreform alapjaiban rendítette meg az erdélyi magyar egyházak iskolafenntartó képességét, amit a felekezeti oktatási intézmények ellen irányuló sorozatos és súlyos diszkriminációk egészítettek ki.⁶⁷ Témánk szempontjából fontos fejlemény, hogy a görögkatolikus és görögkeleti egyházak – amelyek kezelésében a történelmi Magyarországon 1918-ig kb. 2300 román tannyelvű népiskola, 3 polgári iskola, 5 középiskola és 8 tanítóképző működött⁶⁸ – Nagy-Románia megalakulása után pár kivétellel önként és feltétel nélkül lemondott oktatási intézményeiről a román állam javára.

Erdély nagy része etnikai arányai miatt ún. kultúrzónának számított, ahol a román nyelvű oktatás létrehozását és kibővítését különleges szubvenciókkal támogatták: a Regátból betelepített, román nemzetiségű tanítók fontos szerepet játszottak a Bukarestből vezérelt asszimilációs politikában. Nem véletlen, hogy a második bécsi döntést követő napokban közülük igen sokan hagyták el posztjukat. A helyben maradtak esetében a frissen berendezkedő magyar katonai közigazgatás elsősorban nemzetbiztonsági szempontokat, a tanítók „előéletét”, a magyarokkal szemben tanúsított addigi bánásmódját vette figyelembe, aminek alapján nagy részüket átvették: összesen 861 román nemzetiségű tanerő tette le fenntartás nélkül a hivatali esküt a felettes magyar hatóságok kezébe az impériumváltást követő hetekben. A túlnyomórészt románlakta Beszterce-Naszód vármegye bethleni járásában például a katonai közigazgatás 61 tanítóból 21-et nem vett át, de ebből 16-ot azért, mert augusztus 30-a után elmenekültek Romániába.⁶⁹ Praktikus okokból eltekintett az új hatalom a nyelvi szempontoktól, az átvett román tanítók csak kb. fele beszélt bármilyen szinten magyarul. A helyben meghagyott román tanerők romániai szolgálati éveit a magyar közigazgatás is elismerte, havi illetményük utalásában nem volt fennakadás. Az elmenekültek helyére románul is beszélő erdélyi magyar tanítók kerültek, őket pedig az anyaországból pótolták.

A román tannyelvű iskolák esetében a magyar állam 1940-ben túlnyomórészt állami kezelésben lévő iskolahálózatot vett át. Esetükben a kormányzat elvi síkon a status quo, az állami kezelés fenntartásából indult ki. A visszatért állami iskolák tehát – szemben a Nagy-Romániában alkalmazott módszerrel – nem váltak automatikusan magyarrá. Sőt, a budapesti politika arra irányult, hogy a román időszakban az állami iskolában – a román gyermekekkel együtt – tanuló magyar gyermekeket a magyar felekezetek iskoláiba irányítsa át, ami által az állami iskolák fokozottabban

váltak román jellegűvé. (Az erdélyi magyar felekezeti iskolarendszer megerősítése egyben a szórványstratégia része volt: meg kellett erősíteni a magyarságot azokon a területeken, ahol eleve kisebbségben élt és ahol a megelőző 22 év erőszakos asszimilációs politikája megfelelő ellensúly hiányában tovább hatott volna. A kislétszámú magyar közösségeknél a nemzeti-vallási törésvonal egybeesése következtében erre leginkább a felekezeti iskolák tűntek alkalmasnak.)

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 24.024/1940 sz. rendelete szerint az olyan községekben, ahol a lakosság nem magyar nyelvű, ott a lakosság nyelvén, vegyes lakosságú községekben pedig – a tankötelesek számához képest – párhuzamos osztályokban vagy tagozatokban, illetőleg külön iskolákban magyar és nem magyar nyelven folyt az állami népiskolai oktatás. Ahol a tanítás nyelve nem a magyar volt – összesen 1345 állami népiskolában folyt a jogszabálynak megfelelően román nyelvű oktatás –, ott a magyart kötelező jelleggel idegen nyelvként oktatták.

A magyar tanügyi igazgatás 1940 őszén négy román felekezeti középfokú iskolát talált Észak-Erdélyben,⁷⁰ amelyek a meghirdetett status quo-politika alapján természetesen folytathatták működésüket. Emellett egy nyolcosztályos román tanítási nyelvű gimnázium,⁷¹ négy teljes (nyolcosztályos) román gimnáziumi tagozat,⁷² és két teljes (négyosztályos) polgári iskola⁷³ 1940. augusztus 30-a után – román jellegüket megtartva – mint magyar királyi állami iskolák folytatták fennakadás nélkül működésüket. Ezen iskolák román tanítási nyelve mellett a magyar nyelvet heti hat órában kellett tanítani kötelező jelleggel.⁷⁴ Érdeemes azt is megjegyezni, hogy a kultuszminiszter nem sokkal a bécsi döntés után, 172.747/1940 sz. szolgálati utasításával heti két órában kötelezővé tette a román nyelv oktatását az észak-erdélyi magyar tannyelvű gimnáziumok tanulói részére. Ami pedig a felsőfokú oktatást illeti, helyreállt az 1918 előtti állapot, a Szegedre menekített Ferenc József Tudományegyetem visszaköltözött Kolozsvárra (a román uralom idején berendezkedett Ferdinánd Király Egyetemet az 1940-es visszavonulás során a bukaresti hatóságok Nagyszebenbe evakuálták).⁷⁵

Az iskolák állami kezelésben hagyása fokozott pénzügyi terheket és felelősséget rótt a kormányzat vállára. Ezt azonban ellensúlyozta a román nyelvű oktatás „kézben tartásának” kiterjedt lehetősége: többek között a tanerők kirendelésének és a tanrend szabályozásának jogával a magyar kormányzat közvetlenül is beavatkozhatott a román iskolák életébe. (Mintegy kétezer románul is beszélő magyar tanító oktatott román tannyelvű állami népiskolákban, ami részben a képzett román tanerők hiányára volt visszavezethető.) Budapest nem titkolt célja volt, hogy a tanügy – kulturális-nyelvi sajátosságainak többé-kevésbé történő tudomásulvételével – az erdélyi románság Magyarországhoz hű generációit nevelje fel és így vegye elejét bármiféle irredenta mozgolódásnak. Mindez persze egy felekezeti iskolarendszer esetén – az egyházi autonómia tiszteletben tartásának követelménye miatt – sokkal bonyolultabb, az erdélyi román egyházak már ismertetett tevékenységét nézve pedig

drasztikus eszközök alkalmazása nélkül egyenesen lehetetlen lett volna. Budapest természetesen tisztában volt a felekezeti oktatás újraindításának valódi tétjével: azaz, hogy ellenőrzést tud-e gyakorolni a románság román szellemű oktatása felett. A Vallás- és Közoktatási Minisztériumban készült feljegyzés pontosan fejezte ki a magyar hozzáállást: „Mindenki előtt világos, hogy a román állam az észak-erdélyi görög katolikus és görög keleti egyházakat akarja felhasználni arra, hogy minden egyes felekezeti iskola egy-egy bomlasztó sejtje legyen a kiegészülő Magyarországnak. Ha elvi álláspontunkat megbontjuk, (...) a görög keleti és görögkatolikus egyházak a trójai faló végzetes szerepét fogják betölteni, mert felekezeti oktatás ürügye alatt idegen érdekeket, idegen állameszmét szolgáló szervezet pillére lesznek”.⁷⁶

A magyar államnak tehát kifejezetten jól jött a román egyházak nagylelkősége, amellyel annak idején átadták iskoláikat Bukarestnek. Nem véletlen, hogy a görögkatolikus és görög keleti egyházak a bécsi döntés után rögtön „felfedezték” az ifjúság felekezeti szellemben történő nevelésének égető szükségét, és követelni kezdték Budapesttől saját iskolahálózatuk helyreállítását. Egy év alatt kb. 600 kérelem futott be román felekezeti iskolák alapítására, amelynek megvalósítására – csendőrségi adatok szerint – valóságos mozgalmat hirdettek a szóban forgó egyházak.⁷⁷ A kérdés súlyát mutatja, hogy a román kormányzat Magyarország elleni támadásainak középpontjába éppen az iskolaügyet helyezte: Bukarest egyik fő propagandafogása volt, hogy míg Észak-Erdélyben a magyar hatóságok egyáltalán nem engedélyezték román felekezeti iskolák indítását, addig Dél-Erdélyben – hivatalos, ám erősen kétségbe vonható hitelességű román adatok szerint – több, mint 300 felekezeti magyar elemi iskola/tagozat, illetve 21 felekezeti középfokú oktatási intézmény/tagozat létezett. Ugyanekkor a román érvelés részét képezte az is, hogy a Magyarországon működő román állami népiskolák csak „papíron” léteznek, mert a budapesti kormányzat az állami kezelésből adódó eszközök igénybevételével ezen iskolák magyarosítását végzi.⁷⁸ Román részről nyíltan kimondták, hogy nem is tartanak igényt a román tannyelvű állami iskolákra, és többször fenyegetőztek a dél-erdélyi magyar felekezeti iskolák bezárásának lehetőségével, majd 1943-ban sor is került bezárásokra.

Válaszul magyar részről a történelmi előzményekre hívták fel a figyelmet, különösen a román felekezeti iskoláknak a román kormányzat általi, 1918-at követő államosítására, amely igencsak kérdésessé tette Bukarestnek az egyházi oktatás iránti friss keletű érzékenységét. Budapesten arra is hivatkoztak, hogy a felekezeti szellemben történő oktatásra vonatkozó igényt román nemzetiségű hitoktatóknak az állami iskolákban való foglalkoztatásával már „biztosították”. A magyar kormány egyben leszögezte, hogy elvben nem zárkózik ugyan el a román felekezeti iskolák engedélyezése elől: az új közigazgatás Észak-Erdélyben mindössze érvényben hagyta a visszacsatoláskor hatályban lévő román iskolatörvényt, amely igen ke-

mény előfeltételekhez kötötte a felekezeti iskolák működtetését, és amely feltételeket a román egyházak sajnálatos módon nem voltak hajlandók teljesíteni.⁷⁹ Ellenben csaknem kizárólag a Magyarországon a felekezeti oktatási intézményeknek utalt államsegélyből kívánták fenntartani iskoláikat, amely csapdába Budapest nem sétálhatott bele akkor, amikor Dél-Erdélyben egyetlen állami nép-, közép-, vagy szakiskolai magyar tagozat sem működött. Joggal hívta fel a magyar kormány arra a tényre a figyelmet, hogy Romániában a magyar tannyelvű oktatás teljesen a forrásainak nagy részétől már korábban megfosztott katolikus és protestáns egyházakra volt utalva, amelyek iskolafenntartásra a román államtól – ellentétben a magyarországi rendszerrel – semmilyen támogatást nem kaptak. A romániai magyar felekezeti iskolák működését minden tanévben újra kellett engedélyeztetni, tevékenységük a román hatóságok figyelmének középpontjában állt, állandó és széleskörű zaklatásoknak voltak kitéve, és a legkisebb „kihágás” is súlyos szankciókat, bezárásokat vont maga után. Románia tehát a magyar oktatás esetében sajátosan ötvözte az állami és felekezeti oktatás fegyelmező eszközeit: nem finanszírozta a felekezeti iskolákat, hiszen a magyar iskolák nem állami intézmények voltak, illetve agyonellenőrizte őket ugyanezen okból, minimálissá szabva ezáltal a felekezeti autonómiából adódó mozgásteret.

A román kultúra és sajtó helyzete Észak-Erdélyben

„Ha minőségi szempontból mérlegeljük az észak-erdélyi román kulturális megnyilatkozásokat, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a román nemzetiség néhány egyházi hangversenytől, előadástól és kiállítástól eltekintve magasabb fokú szellemi megnyilvánulásokkal nem jelentkezett” – vonta meg sommás véleményét Pusztai-Popovits József *Román kultúrünnepek Észak-Erdélyben* című 1943-as tanulmányában. Valóban, a túlnyomórészt falusi román paraszttársadalom szellemi elitje a második bécsi döntést követően jelentősen meggyengült, hiszen az 1918 után Erdélybe települt tisztviselőréteg jórészt elmenekült, aminek hatását csak erősítették a magyar részről kifejezetten a román nemzetiségű értelmiség ellen fogantatott 1940 őszi kiutasítások is. A kisebbségi alaphelyzet, az egyházaknak a román nemzeti hagyományban játszott szerepe mellett ennek is köszönhető, hogy a magyar impérium alatti román kulturális szervezkedésben a görögkeleti és a görögkatolikus egyház és iskolái játszották a főszerepet.

Statisztikák szerint a bécsi döntés és 1943 májusa között – növekvő tendenciát mutatva – összesen 158 román kulturális rendezvényre került sor Észak-Erdélyben: 29 hangversenyre, 39 előadásra, 34 műkedvelői előadásra, 4 kiállításra és 52 egyéb ünnepélyre, amelyek alatt elsősorban gyűléseket, táncmultságokat és iskolai ünnepélyeket kell érteni. A román paraszttársadalom és vékony elitje közötti szakadékot

jól jelzi, hogy a szóban forgó rendezvények túlnyomó részét – a műkedvelő előadások kivételével, amelyek le tudtak hatolni a falusi szintre – a városokban tartották, ahol viszont a román etnikai elem eleve gyenge volt. A helyszínek tekintetében például Kolozsvár vezetett toronymagasan – az események több mint felét (82) itt rendezték –, pedig a város románsága a lakosság mindössze 10%-át tette ki. Mindazonáltal mérete, központi fekvése, infrastruktúrája, a határhoz való közelsége és egyéb adottságok – a városban két román püspök is székel, Románia itt tartott fenn konzulátust, stb. – miatt a kulturális események számán is érezhető volt az igyekezet, hogy román részről kultúrcentrumként tekintsenek a kincses városra. E tekintetben második helyezett – messze lemaradva – az egyébként szinte elhanyagolható román etnikummal (5%) rendelkező Nagyvárad volt 18 eseménnyel, s csak ezután következtek a román etnikai tömb városai: Szamosújvár 15 és Beszterce 13 kulturális rendezvénnyel. Az olyan, túlnyomóan magyar többségű városok, mint Marosvásárhely vagy Szatmárnémeti, alig szerepelnek a statisztikában. A nem állami (általában egyházi) jellegű rendezvényeken természetes módon rendszeres vendégek voltak a nagyváradai és a kolozsvári román konzulátus munkatársai.

A lelkészek és teológusok mellett tanárok, középiskolai diákkörök, nőegyletek és énekkarok is fontos szerepet játszottak a román kulturális élet szervezésében. Érdekes adalék, hogy a kimutatások szerint több helyen magyar falusi tanítók, városokban magyar nemzetiségű tanárok, illetve gimnáziumi igazgatók gondoskodtak a román iskolákban román nyelvű és témájú ünnepélyekről, egyes esetekben magyar kultuszminisztérium vagy a közigazgatási hatóság külön támogatásával. A m. kir. állami iskolákban rendezett ilyen eseményekkor többnyire vegyes nyelvű műsorokra került sor – például román és magyar költemények előadására, a román elem túlsúlyával –, ugyanakkor tisztán román ünnepélyre is volt példa. A magyar nemzetiségű iskolaigazgatók ilyen alkalmakkor beszédeikben általában román nyelven szóltak a hallgatósághoz.⁸⁰

A magyarországi románok sajtója közvetlenül a bécsi döntést követően a naponta 10 000 példányban Kolozsváron megjelenő *Tribuna Ardealului* mellett a 2500 példányban Besztercén kiadott *Săptămână* című hetilapot jelentette. Még 1940 őszén kapott ideiglenes engedélyt a kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspök a *Curierul Creștin* című kéthetente megjelenő egyházi lap indítására,⁸¹ majd 1942 márciusától megindult a korábban már engedélyezett *Viată Illustrată* című egyházi szépirodalmi lap is.

A korabeli sajtótörvénynek és a háborús viszonyoknak megfelelően a lapok engedélyeztetése és utólagos cenzúrája során érvényesült ugyan állami ellenőrzés a nemzetiségi sajtóorgánumok felett, azok azonban semmiképpen nem voltak a magyar kormány szócsövei. Még a katonai közigazgatás idején, 1940 őszén például a *Tribuna Ardealului* felelős szerkesztője, a már említett Emil Hațieganu nyíltan tiltakozhatott lapjában az észak-erdélyi román értelmiség egy részének a magyar ható-

ságok általi kitelepítése és elüldözése ellen.⁸² A lap egy másik munkatársa, Valentin Raus több mint negyven év távlatából így emlékezett vissza a korszakra: „Az észak-erdélyi kiadványok igyekeztek átfogni a közélet minden területét, valóságos közelharcot folytatva a cenzúra korlátozásai ellen, következetesen, állandóan hangsúlyozva a fasizmus és a horthyzmus elleni harc szükségességét, ama kötelességünket, hogy meg kell őriznünk nemzeti azonosságunkat, mindazoknak az örökségét, akik a román nép eszményeinek a megvalósításáért küzdöttek és áldozták fel magukat.”⁸³ Nem csak ezen megállapítás, hanem egy Raus által konkrétan felidézett eset is jócskán ellentmond a román történetírás által terjesztett, az észak-erdélyi románság teljes jogfosztottságáról szóló axiómának. Az egykori újságíró a fenti tanulmányban büszkén emlékszik vissza a *Tribuna Ardealului* 1941. március 9-i számára, konkrétan az e számban leközölt *A dákoromanizmus az irodalomban* című glosszára, amely mellé a szerkesztők annak idején – a nyomaték kedvéért – betörtelték Gheorghe Coşbuc román író 1896-ban, a magyar millenium évében született *Decebal beszéde a néphez* című nyíltan magyarelles versét.

Tény ugyanakkor, hogy a *Tribuna Ardealului* ellen 1941 folyamán kétszer is indult eljárás nemzetgyalázás és lázítás címén, és a kolozsvári katonai hatóságok is kezdeményezték a lap betiltását. Utóbbi követelést azonban a kormány felsőbb nemzetiségpolitikai megfontolásokból – elsősorban a Temesváron megjelenő *Déli Hírlap* betiltásától tartva – megtagadta. Ugyanakkor 1942 tavaszától fokozott cenzúrát gyakoroltak a román napilap felett, és az is igaz, hogy a kormányzat éppen a *Tribuna Ardealului* példájából okulva foglalkozott egy „román nyelvű, de magyar szellemű” napilap létesítésének kérdésével, ennek elindítására azonban már nem kerülhetett sor.⁸⁵

A magyar kormányzat a rádiót sem volt képes felhasználni a román lakosság véleményének alakítására. A Budapest I-et az 540 méteres középhullámon sugárzó 120 kW-os lakihegyi adótorony ugyanis nem tudta befogni a sajátos domborzati viszonyokkal rendelkező Észak-Erdélyt, így a tárgyalt időszakban a visszacsatolt területeken igen gyengék voltak a magyar nyelvű rádióvételi viszonyok. Pénzügyi okokból csak 1943-ban történtek lépések a kolozsvári és a csíkszeredai átjátszó állomások üzembe helyezésére. Ezzel szemben a jóval magasabb frekvenciatartományban (1875 méteren), 150 kW-os teljesítménnyel a határ közvetlen közeléből (Brasó–Botfalva) sugárzó román nagyadó lefedte Észak-Erdély túlnyomó részét is, és a legolcsóbb készülékekkel is jól fogható volt. Ezt az adottságot Bukarest ki is használta Észak-Erdélybe irányuló propagandájának megvalósításakor.

A fentiek ellenére a hivatalos Románia részéről az észak-erdélyi románság sajtóhelyzete is állandó támadások tárgya volt, ezek során előkelő helyen szerepelt az érv, amely szerint Dél-Erdélyben az ottani magyarság arányát tekintve sokkal jobb sajtó-ellátottságban részesült. Való igaz, az 1941. júliusi állapot szerint Romániában 13 magyar nyelvű sajtótermék jelent meg, ezek közül azonban például három kolla-

boráns újságként, a román kormány antirevizionista és magyarellenes írásoktól hemzsegő szócsöveként működött. A Magyar Népközösség hivatalos lapjaként megjelenő *Déli Hírlapon* kívül jórészt időszakos egyházi folyóiratokról volt szó, amelyek fokozott fenyegetés alatt, állandó támadások célpontjaként működtek.

Az észak-erdélyi románság gazdasági mozgástere

Az 1918-as impériumváltás után az erdélyi magyarság gazdasági-társadalmi pozícióinak megrendítéséhez a román állam egyik legfőbb eszköze a radikális földreform volt, amelynek hivatalos indokaként „szociális szempont”, az egészségesebb birtokszerkezet kialakítása szolgált. Annak ellenére, hogy Erdélyben az Ókirálysághoz képest eleve jóval magasabb volt a kisbirtok aránya,⁸⁷ s hogy a román földtulajdonosok aránya a társadalmi szempontból fontos kisbirtokok terén rendkívül kedvező volt,⁸⁸ a Magyarországtól elcsatolt területeken különleges rendelkezésekkel biztosították a nemzetiségi szempontból „kívánatos” eredmények elérését. Így például többek között – a Regattal szemben – Erdélyben nem maximálták a kisajátítandó terület nagyságát, s nem csak a megművelt területre, hanem a teljes birtokra vonatkozott a jogszabály. Az 1921-es román földreform összesen 31 822 498 katasztrális holdnyi földterületet sajátított ki Erdélyben, amellyel gyakorlatilag megfosztotta megélhetési forrásától a magyar középirtokosságot, a székely közbirtokosságokat és a magyar történelmi egyházakat. A kisajátított földek kb. egyötödét osztották csak ki az igényjogosultak között (akiknek mindössze 15%-a volt magyar nemzetiségű), nagy részét községeknek juttatott legelők, erdők formájában – óriási nemzetiségi aránytalanságok mellett – új román közbirtokosságok kialakítására használták fel,⁸⁹ egyötödét pedig állami kezelésben hagyták.⁹⁰ Magától értetődő volt, hogy a földbirtokreform összekapcsolódott Regátból Erdélybe irányított román földhözjuttatottak stratégiai szempontú (elsősorban a színmagyar határ menti sávban) történő, magyar birtokosok kárára kielégített letelepítésével.

Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar kormányzat tisztában volt a földkérdés rendezésének sorsdöntő voltával, amire már csak a gazdasági racionalitás is kényszerítette, hiszen a bizonytalan tulajdonviszonyok mind az ingatlanforgalmat, mind pedig a termelékenységet hátrányosan érintették. Teleki miniszterelnök az Erdélyi Gazdasági Egyesület keretén belül felállította az Agrárreform Tanulmányi Bizottságot, amelynek feladatául a földhelyzet feltérképezését és a román reform revíziójának elvi kidolgozását szabta, a tulajdonképpeni rendezés csak ezt követte volna. A hosszú távú tervekben – a dualista Magyarország gazdasági liberalizmusának „nem kívánatos” hatásaiból okulva – komolyan felvetődött a földkérdés nemzeti alapú rendezése: a reformot össze akarták kapcsolni egy céltudatos telepítési politikával, amely a Székelyföld etnikai elszigeteltségét lett volna hivatott enyhíteni.

A kérdésnek aktualitást adott az 1940. szeptemberétől a Kárpátokban helyreállított határokon át folyamatosan és egyre nagyobb számban menekülő, majd román–magyar államközi megállapodás alapján 1941 nyarán szervezett formában áttelepített bukovinai székelyek stratégiai szempontok szerinti földhöz juttatása, amely végül is – a román kormány ellenállása miatt – nem Erdélyben, hanem a Jugoszláviától visszafoglalt Bácskában valósult meg.⁹²

Sokan, elsősorban az annak idején kárvallottak követelték a „restitutio ad integrum” elvének alkalmazását, a román földreform teljes semmissé tételét, ezt azonban több tényező is gátolta. Először is, az erdélyi földviszonyok rendezését nyilvánvalóan nem lehetett elválasztani a magyarországi földkérdés en bloc rendezésétől, ami köztudottan a magyar társadalom és politika egyik neuralgikus pontja volt. Az egykori erdélyi birtokszerkezet visszaállítását például a politikai elit egy része még a külpolitikai feltételek figyelmen kívül hagyásával sem tartotta megfelelő megoldásnak. (Teleki például a földhöz juttatott kisbirtokosokat nemzetiségüktől függetlenül meghagyta volna birtokukban.) Ennél is fontosabb volt azonban, hogy a kormányzat tisztában volt vele: az erdélyi kérdés végső rendezése a háború kimenetének függvénye, addig szinte minden provizórikusnak és tervezhetetlennek volt tekinthető. Budapestet nagymértékben visszatartotta, hogy féltő volt: Bukarest a tulajdonviszonyok erősebb módosítását a dél-erdélyi magyarságon torolja majd meg. A végleges megoldás elodázását megkönnyítette, hogy az 1918–1940 közötti román földkedvezményezettek közül igen sokan – telepések, tisztviselők, ortodox pópák, újonnan létesített román iskolák és egyéb közintézmények személyzete – maguktól vagy a magyar hatóságok által kényszerítve hazamenekültek a bécsi döntést követően. Hasonló hatása volt azon tényezőnek, hogy – amint az a fentiekben már említettük – a román földreform során a kisajátított és elkobzott birtokok jelentős része eleve a román állam tulajdonában és kezelésében maradt; ezt a helyzetet 1940. augusztus 30-án a magyar állam egyszerűen „megörökölte”. E földek felett tehát a magyar állam szabadon rendelkezhetett.⁹³

Átfogó állami koncepció híján magánjogi útra terelődött a kérdés: az egykori magyar birtokosok összesen kb. húszezer perben érvényesítették követeléseiket. Ennek azonban éppen a fent említett okoknál fogva korlátot szabott a magyar állam: ezt jelezte az 1440/1940 ME. sz. rendelet is, amely szerint a román agrárreform útján szerzett ingatlanok csak a vármegyei albizottság jóváhagyásával voltak elidegeníthetők – számos alkalommal az egykori birtoknak csak egy részét szolgáltatták vissza⁹⁴ –, és az elidegenítési döntés ellen államigazgatási eljárás keretében előbb az Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztályhoz, majd a Miniszterközi Bizottsághoz lehetett fellebezni.⁹⁵ Ami az Erdélyben tetemes jövedelemforrást jelentő erdőgazdaságokat illeti, a kérdést szabályozó 970/1943. ME. sz. rendelet értelmében a román állam által kisajátított és harmadik természetes vagy jogi személyeknek juttatott ingatlanok a magyar állam tulajdonába mentek át. Ezen ingatlanokat az eredeti tu-

lajdonosok – szintén bizonyos korlátozások között – visszaigényelhetők.⁹⁶ Összességében azonban a román földreform által „megmozgatott” földmennyiséghez képest szinte elenyésző volt az ismét tulajdonost váltott földingatlanok mértéke: 1944-ig 42 236 katasztrális hold mezőgazdasági és 25 777 katasztrális hold erdőingatlan került vissza a román földreform által kisajátítást szenvedett magyar birtokok kezére, az erdélyi parasztságnak pedig a kormányzat kisjuttatások formájában 32 924 holdat osztott szét.⁹⁷ A számok tehát világosan mutatják, hogy – bár Bukarest diplomáciai úton valóságos panaszáradatot zúdított Budapestre a román újbirtokok vélt vagy valós sérelmeiről – aligha tarthatók a román parasztok százezreinek földönfutóvá tételéről szóló vádaskodások.⁹

Romániában 1941-től külön „romanizálási főhivatal” gondoskodott a kisebbségeknek a gazdasági életből való kiszorításáról, a különböző jogcímenek elkobzott kisebbségi vagyon kezeléséről.⁹⁹ Ehhez képest a birtokrevízió mellett az észak-erdélyi román kisiparosok, kiskereskedők elleni magyar hatósági akciókról szóló sérelmek alkották a gazdasági jellegű bukaresti panaszok másik nagy csoportját. A második bécsi döntést követően valóban sok román kisiparos/kiskereskedő kényszerült boltja bezárására, ennek hátterében azonban jelentős mértékben a román államot behálózó korrupció állt – a bukaresti diplomáciai jegyzékekben felsorolt panaszosok jelentős része nem rendelkezett az adott tevékenységre vonatkozó semmilyen 1940 előtti hatósági iparendeléssel –, mint a magyar államigazgatás románellenes elfogultsága. A kérdés nemzetiségi jelentőségével természetesen a magyar kormányzat is tisztában volt, a dél-erdélyi ellenlépésektől tartva azonban az „indirekt” megoldásokat részesítette előnyben az erdélyi magyar iparos- és kereskedőréteg megerősítésében. Ilyen volt a visszacsatolt keleti és erdélyrészi országrészen ipart (kereskedést) űzők iparjogosítványának felülvizsgálatáról szóló 4870/1942 ME. sz. rendelet, amely explicit módon a zsidóság ellen irányult, és elvileg általában nem érintette a román nemzetiségű iparosokat.¹⁰⁰ Bizalmas köriratokban azonban a kormányzat biztosította, hogy a jogosultságtól megfosztott zsidó iparosok helyén nemzetiségi vidékeken románok ne, csak magyarok nyerjenek iparüzési engedélyt.¹⁰¹

Az észak-erdélyi románság gazdasági érdekvédelmének fontos tartópillérét alkotta a román bankoknak és gazdasági szövetkezeteknek még a történeti Magyarországra idejére visszanyúló hálózata. A bécsi döntést követően a visszatért területeken összesen 32 román pénzügyintézet (16 önálló pénzügyintézet, ezek 7 fiókja, valamint romániai pénzügyintézetek 9 fiókja) fejtett ki tevékenységet, 1943-as adatok szerint összesen csaknem 25 millió pengő saját tőkével.¹⁰² Ami pedig a szövetkezeteket illeti, a bécsi döntést követően mintegy 251 román hitel-, fogyasztási, erdő- és kőtermelő, földvásárló-, bányakitermelő, tej- és egyéb szövetkezet működött Észak-Erdélyben.¹⁰³ Ez utóbbiak 1940 végén egy központba, a *Plugarul Központi Román Szövetkezetbe* tömörültek, 1942-ben összesen mintegy 885 000 pengő üzletrésztőkével. Legna-

gyobb közülük az egykori naszódi II. román határőrezrednek a környékbeli 44 román község tulajdonában lévő 200 000 holdnyi erdejét kezelő, besztercei székhelyű *Regna Fakitermelő Szövetkezet* volt, amely 1940–1943 között összesen több mint másfél millió pengőnyi tiszta jövedelemre tett szert. E jövedelem jelentős részével a Regna román kulturális, szociális és egyházi célokat támogatót: ösztöndíjakat adott román egyetemi hallgatóknak, támogatta a román iskolákat, egyházakat és sajtót, pénzbeli segítséget nyújtott a beszterce-naszód vármegyei román családoknak, hadirokkantoknak és kulturális egyesületeknek, összesen csaknem negyedmillió pengő értékben.¹⁰⁴

Lehetséges volt-e a magyar–román konszolidáció 1940–1944 között?

A magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdéllyel kapcsolatos megfontolásaiban abból a körülményből indult ki, hogy 1918–1940 között az erdélyi magyarságot az élet minden területén háttérbe szorították, másodrendű állampolgári létre kényszerítettek, vagyonából kiforgatták. Budapest ezért természetes módon ezen egyenlőtlenségek orvosolását, a jogfosztottság felszámolását tekintette vezérlő elvének politikája kialakításánál. Ez az igyekezet viszont elkerülhetetlenül a román érdekek sérelmét, pontosabban a román részről addig természetesnek vélt privilegizált helyzet megszűnését hozta, amelynek bekövetkeztét román szemszögből csak súlyosbították a bevonuláskor a román polgári lakosság ellen elkövetett egyes erőszakos megnyilvánulások, vagy a dél-erdélyi magyarok üldözéséért cserében az észak-erdélyi románok ellen foganatosított retorziós intézkedések.

A magyar nemzetiségpolitikát ugyanakkor meghatározta, hogy Budapest tudomásul vette: Hitler a második bécsi döntéssel véglegesen pontot kívánt tenni a balkáni német érdekeket veszélyeztető magyar–román viszály végére.¹⁰⁵ Ez a magyar kormányzat számára azt jelentette, hogy újabb erdélyi területek visszaszerzésével belátható időn belül reálisan nem számolhatott. Rövid távon ezért nem kívánta a Romániával fennálló igen feszült kapcsolatok további rontását; ezt a megfontolást csak erősítette, hogy hosszú távú revíziós elképzelésektől vezérelve a dél-erdélyi magyarság további jelenlétének fenntartásában volt érdekelt. Ebből a szempontrendszerből és a Szent István-inak nevezett állameszméből kiindulva Budapest az észak-erdélyi románság megbékítésére, a kétoldalú magyar–román viszonyban a konszolidációra törekedett. Bár a helyi magyar közigazgatás sok esetben revansvágytól fűtött elemei követtek el visszaéléseket, a magyar kormányzat az elkerülhetetlenül nagyobb mértékben nem kívánt a visszakerült románság sérelmére politizálni, számos érzékeny kérdésben – például a román földreform revíziója ügyében – a status quo ante-t nem állította vissza, illetve csak ideiglenes megoldások születtek. Ugyanezen megfontolásból vizsgálta felül a központi kormányzat a fősztolgabírók

és a főispánok számos alkalommal keményebb fellépést sürgető kezdeményezéseit, és ezért halkult le a „Mindent vissza!” jelszavával zajló hazai és nemzetközi propaganda is. A magyar fél konszolidációs szándékát jelzi, hogy a román félhez eljuttatott diplomáciai jegyzékekben a kölcsönös érdeklődésre számot tartó kérdésekben – mint például az árucseré szabályozása, az opciójoggal élni kívánó magyar és román állampolgárok helyzetének rendezése, a közös államhatár pontos kijelölése és határátkelőhelyek megnyitása – Budapest rendszeresen kezdeményezte a bécsi döntés értelmében felállított, de tevékenységüket a politikai légkör miatt rövid úton befejezett vegyesbizottságok működésének felújítását.¹⁰⁷

Bukarest ezzel szemben olyan diktátumnak tekintette a bécsi döntést, amelynek román szempontból szerencsétlen pillanatban éppen engedelmeskedni kellett, de amelynek semmissé tételéért folyamatosan harcolni kellett először a tengelyhatalmak, majd pedig a Szövetségesek jóindulatának elnyerése érdekében. Az első időszakban a román erőfeszítések arra irányultak, hogy Berlinben tudatosítsák: a második bécsi döntéssel a német vezetés hibát követett el, mert Erdély megosztásával sokkal bizonytalanabb, kiszámíthatatlanabb helyzet állt elő a délkelet-európai térségben a német hatalmi érdekek szempontjából, mint korábban. Románia ezért Magyarországgal szemben egy percig sem törekedett a konszolidációra, hiszen minél feszültebb volt a kétoldalú viszony, annál inkább tudta igazolni Bukarest Berlinnél a román tézis helyességét.

E stratégia szolgálatában működött a központilag irányított, folyamatosan napirnden tartott, sokszor képtelen vádakra alapozott Magyarország ellen irányuló irredenta gyűlöletkampány, amely otthon és külföldön az észak-erdélyi románok „iszonyú elnyomását” volt hivatott bemutatni.¹⁰⁸ Ezzel állt szoros összefüggésben az észak-erdélyi románságot célzó, a görögkeleti és a görögkatolikus egyházakat, a rádiót és nem utolsósorban a Magyarországon működő román diplomáciai hálózatot felhasználó, izgató kampányok sorozata. A román konzulátusok a román kisebbség védelmét elsőrangúan látták el: élénk összeköttetésben voltak a német–olasz bizottsággal s ontották nekik az anyagot a vélt vagy valós magyar visszaélésekről.

E többszintű revíziós propagandát kitűnően kiegészítette a dél-erdélyi magyarok szisztematikus ellehetetlenítése. Román részről Dél-Erdély magyaroktól való teljes megtisztítása is célnak számított: az Antonescu-kormányzat e tekintetben egy több-kevésbé kidolgozott tervvel is rendelkezett, amely a megfélemlítési, elűldözési, esetenként a gabona-rekvirálások útján történő szó szoros értelmében vett kiéheztetési akciók széles tárházát vonultatta fel a magyar etnikummal szemben.¹¹⁰ Mindehhez még hozzájárult, hogy Bukarestben tudták: a romániai magyarok ellen irányuló, ám valójában Budapestnek címzett kihívó provokációk nem maradhatnak válasz nélkül magyar részről. Amennyiben pedig a magyar kormányzat elvesztette türelmét és retorziókkal élt az észak-erdélyi románsággal szemben – mint ahogy ez többször elő is fordult –, akkor tálcán kínálkozott a lehetőség a magyar agresszivitásról

szóló tudósítások szétkürtölésére.¹¹¹ Súlyosbította a helyzetet, hogy a megfélemlítettség, illetve a hatósági ellenőrzés mindenre kiterjedő volta miatt az a fajta kapcsolattartás, amely elé Észak-Erdélyben a magyar hatóságok semmilyen akadályt nem gördítettek, Dél-Erdélyben szinte lehetetlen volt. Mivel magyar részről a román hatóságok ellen ritkábban futott be panasz, mint fordítva, Bukarest sikeresen elérte, hogy a német–olasz különmegbízottak nagyjából azonos módon ítélték meg az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar kisebbség helyzetét. Sőt, néhány emblematikus ügy – például a román felekezeti iskolák – miatt Budapest kifejezetten defenzívába szorult.

A hadihelyzetnek a tengelyhatalmak rovására történő fokozatos módosulásával a román fél minden eddiginél erősebben érdekeltté vált a kétoldalú viszony élezésében. A bukaresti magyar követségről hazaküldött jelentések egyértelműen arra utalnak, hogy amíg a román fél Észak-Erdély visszaszerzésében bizakodva 1943-ig a legodaadóbb tengelyhűségről tett tanúbizonyságot, addig 1943 őszétől ugyanezen okból kezdte meg kettős játszmáját a háború győztes oldalon történő befejezése érdekében. Hiszen Bukarestben természetesen belátták, hogy amennyiben a keleti fronton előállt szovjet előretörés tartósan bizonyul, a román hadsereg képtelen lesz arra, hogy feltartóztassa azt. Ennek folytán valószínűleg nem volt illúziójuk Transznyisztria és Besszarábia (utóbbi esetében újbóli) elvesztése felől sem. Ez azonban leírható veszteségnek számított ahhoz a potenciális jutalomhoz képest, amelyet Észak-Erdély visszaszerzése jelenthetett a háború szovjet–angolszász szövetségesként történő befejezése következtében. E román logika a magyar–román viszony további elmérgesítését feltételezte, amely hivatkozásul szolgálhatott a németek felé a Berlin által követelt további erőfeszítések elhárításában, illetve jelzés lehetett a szovjetek számára, hogy – amennyiben a helyzet úgy hozza – a román csapatok képesek felvenni a harcot Németország egyik szövetségese ellen.¹¹²

A front közeledte ellenére Románia csak vontatottan mozgósított. Pániknak nyoma sem volt, sőt, magyar diplomáták bukaresti hatalmi körökben 1944 elejétől kifejezetten optimista légkört tapasztaltak a szovjet előrenyomulás észak-erdélyi vonatkozásaival kapcsolatban. A román külügyminisztériumban érzékeltették Hertelendy magyar követtel, hogy sem a Magyarországgal való megegyezés, sem a Budapesttel szemben támasztott román követelések honorálása nem érdekli őket többé. A román fél ettől kezdve érdemben nem reagált semmilyen, az erdélyi helyzet rendezésére irányuló magyar felvetésre, pedig Budapest a román fél által korábban sérelmezett ügyeket helyezett napirendre. Az egyes észak-erdélyi román és dél-erdélyi magyar felekezeti iskolák újraindításával, az amnesztia-egyezmény, az ipar-engedély-egyezmény és az elhagyott ingatlanok kezelésére vonatkozó egyezmény tervezeteivel kapcsolatban a magyar fél sürgetésére a román fél minden egyes alkalommal csak szóban, kitérő módon és sokszor ellentmondásosan, a megállapodások „tanulmányozására” hivatkozva és a közeljövőre vonatkozó biztatással válaszolt,

minden konkrétum nélkül. A románok tehát a front közeledtével előálló új helyzetre – gyakorlatilag a szovjet-angolszász szövetségesek oldalára történő átállásra – készülve Észak-Erdély közeli visszafoglalásának reményében mindenféle kompromisszumos megállapodást fölöslegesnek ítélték és időhúzásra rendezkedtek be Magyarországgal szemben.¹¹³

Az 1918 utáni magyar–román kapcsolatok, illetve a magyar és a román nemzetiségpolitikák Erdély kérdésében tehát klasszikusan a nulla összegű játék dinamikáját követték, ahol az „igazságos” rendezés szinte lehetetlen volt. Képtelenség volt az észak-erdélyi magyarság húsz éves jogfosztottságának felszámolása a román érdekek sérülése nélkül, hiszen az 1918–1940 közötti román gazdasági-társadalmi expanzió Erdély teljes elrománosításának jegyében fogant. Ráadásul az észak-erdélyi román kisebbség emblematisztikus intézményeit ért magyar támadások egy része elvont kisebbségpolitikai mércék szerint lehetett ugyan elítélendő, a több szinten megnyilvánuló, az észak-erdélyi románság izgatását célzó bukaresti irredenta politika ellensúlyozását figyelembe véve azonban magyar nemzetbiztonsági szempontból nézve legitimnek volt tekinthető. (Ilyenek voltak például a román egyházak lelkeszei ellen gyakran nem megalapozatlan diverziós vádakkal fogantatosított egyes intézkedések.) A nulla összegű játék jellegéből következett a retorziós politika is, hiszen Budapest kezében más, elrettentő jellegű eszköz nemigen volt a dél-erdélyi magyarság védelmében. Ugyanakkor e retorziós politikának a gazdasági-politikai racionalitás gátat szabott és a román intézkedésekhez képest soha nem érte el a „paritáson” mértéket.¹¹⁴

A két fél eltérő stratégiai koncepciói és nem utolsósorban a világháborús geopolitikai környezet miatt tehát 1940–1944 között – a magyar kormányok nemzetiségi politikájától függetlenül – teljességgel elképzelhetetlen volt a kétoldalú viszony konszolidálódása. Észak-Erdély sorsa a háború végkimenetelén, végső soron a szovjet stratégiai elgondolásokon múlt, ezen megfontolások pedig – elsősorban Besszarábia újbóli szovjet annexiójával és Romániának a szovjet érdekszférába történő beillesztésével összefüggésben – a román nemzeti célokkal kerültek összhangba. Románia 1944. augusztus 23-án bekövetkezett kiugrásával és a szovjet oldalra történt átállásával Észak-Erdély – a Déli-Kárpátokon akadálytalanul átözönlő szovjet haderők miatt – stratégiai szempontból kilátástalan helyzetbe került. Az első szovjet csapatok megjelenése – szinte napra pontosan négy évvel a bécsi döntés után – az Ojtozi-szorosban jelezte: az észak-erdélyi „második magyar világ” történelmi provizóriumnak bizonyult.

Jegyzetek

* Készült a XX. Század Intézet támogatásával.

¹ Románia ugyan egy 1939. április 13-i szerződés értelmében angol–francia határgaranciákkal rendelkezett, Franciaország összeomlása és Nagy-Britanniának a kontinensről történő kiszorulása után azonban e garancia fedezetlen csekk maradt.

² Csáky külügyminiszter a németek tudomására hozta, hogy e kérdésben a közvélemény részéről óriási nyomás nehezedik a kormányra, és a konfliktust csak abban az esetben lehetne elkerülni, ha Budapest határozott ígéretet kapna a tengelyhatalmaktól a magyar revíziós igényekre vonatkozóan.

³ A második bécsi döntés diplomáciai körülményeinek részletes összefoglalását ld. Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Budapest 1997. 124–149. o.

⁴ Bukarest július 1 -jén felmondta az 1939. április 13-i angol–francia határgaranciát, egyúttal Berlinhez fordult határai garantálásáért és német katonai misszió telepítését kérte.

⁵ Hitlerrel folytatott július 10-i müncheni tárgyalásain Teleki megerősítette a magyar elszántságot, és háború esetére magabiztosan nyilatkozott a Magyar Királyi Honvédség harcképességéről. A valószínűségben, amint az egy szeptember 1-jei keltezésű, Horthynak címzett feljegyzéséből kiderül, a miniszterelnök természetesen tisztában volt a Honvédség felszerelési hiányosságaival.

⁶ Kutatások szerint a tárgyalások során a román fél maximálisan kb. 7000 négyzetkilométernyi keskeny észak-partiumi sávot volt hajlandó átadni Magyarországnak, amelynek bevonásával „számításaik szerint” a lakosságcseré lebonolyítható lett volna. A román diplomáciát jellemző maximalista tárgyalási stratégiát alkalmazva azonban Bukarest még ezt az álláspontját is csak a tárgyalások utolsó stádiumában, magyar engedményekért cserébe lett volna hajlandó megosztani a magyar féllel. Szász Zoltán: Tévtutak keresése: áttelepítési tervek a magyar román konfliktus feloldására 1940 táján. História 1999. 8.sz., 17–19. o.

⁷ Egy nappal a turnu severini tárgyalások megszakadása után, augusztus 25-én Molotov ismét közölte Kristóffy moszkvai magyar követtel: a Szovjetunió jogosnak és indokoltnak tartja az Erdélyre vonatkozó magyar követeléseket. Ugyanezekben a napokban szovjet csapatösszevonások történtek a Prut folyó keleti partján és látványosan elszaporodtak a szovjet-román határon a fegyveres incidensek.

⁸ Nehéz meghatározni, hogy milyen érvek estek latba a második bécsi döntés határainak német–olasz kijelölésében. Két tervvel számolt Hitler: az egyik nagy mélységben adott volna vissza Magyarországnak észak-partiumi és erdélyi területeket (például Kolozsvárt és környékét), de a Székelyföld Romániában maradt volna. A másik éppen a székely problematikára keresett megoldást azzal, hogy egy vékony korridorral – a köztes, vegyes és román lakosságú területeket jórészt Romániának hagyva kötötték volna össze Magyarországgal a tömbmagyar területeket. A két terv végül egyszerre valósult meg: Székelyföld Magyarországé lett, a „bővített korridor” pedig magába foglalta egész Észak-Partiumot és a történelmi Erdély északi részét. A határ megállapításánál valószínűleg az játszhatott közre, hogy Hitler is tisztában volt vele: a történelmi Erdély kihagyása a döntőbíráskodásból messze nem elégíti ki a magyarokat – a magyar politikai elit számára Kolozsvár és a Székelyföld visszatérése a revízió sine qua non-ja volt, ugyanakkor a románokat sem kívánta elviselhetetlen mértékben megalázni.

⁹ Ehhez a magyar minisztertanács a nagyobb arányú területszerzés reményében már augusztus 29-én, a román koronatanács pedig a kettős szovjet-magyar fenyegetés és a Berlin által a területekért cserébe felajánlott határgaranciák fejében hosszas vita után augusztus 30-án hajnalban adta beleegyezését.

¹⁰ L. Balogh Béni: A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Csíkszereda, 2002. 311. o.

¹¹ Balogh (2002), 312. o.

¹² A történelmi Magyarország 1918-as összeomlásáig a hazai zsidóság nagyfokú akkulturációs-asszimilációs folyamaton ment keresztül, amit jól mutat, hogy a trianoni békeszerződéssel Romániá-

hoz csatolt területeken az 1910-es adatok szerint az akkor mintegy százkilencvenezres erdélyi zsidóság 70–73%-a már magyar anyanyelvű volt. Nem véletlen, hogy a frissen berendezkedett román hatóságok az első, 1920-ban végrehajtott népszámlálás alkalmával létrehozták a „zsidó nemzetiség” kategóriát, ahová az izraelita hitfelekezethez tartozóknak büntetőjogi felelősség mellett (!) kellett magukat regisztráltatniuk. A magyar anyanyelvű zsidóság tehát egyszerűen „levonatott” a magyarság létszámából. Az 1930-as népszámlálás során a hatóságok némileg lazítottak a rendszeren, így a 193 ezer erdélyi izraelitából már „csak” 179 ezren vallották magukat zsidó nemzetiségűnek és 111 ezren jiddis anyanyelvűnek. A román eljárás abszurditását mutatja, hogy az 1941-es magyar népszámláláskor a Magyarországhoz visszatért észak-erdélyi területen a biztosok mintegy 151 125 izraelita felekezetű személyt vettek számba, akiknek kétharmada ismét magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001. 205. o.

¹³ Mivel a görögkatolikus egyház alkotmányjogi értelemben „román nemzeti egyháznak” számított, a fentiekben ismertetetthez hasonló eljárás keretében a görögkatolikus vallásúakat – anyanyelvtől függetlenül – automatikusan román nemzetiségűként regisztrálták.

¹⁴ L. Balogh (2002), 311. o. Lásd még L. Balogh Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között*. Regio 1999. 3–4. sz., 259. o.

¹⁵ Korom Mihály: *A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig*. In: *Tanulmányok Erdély történetéről* (szerk. Rácz István). Debrecen, 1988. 177. o.

¹⁶ A magyar anyanyelvű lakosság aránya emelkedő sorrendben a visszacsatolt vármegyékben: Beszterce-Naszód vármegye: 12% (70% román, 12% német); átszatolt Máramaros vármegye: 20% (54% román, 12% ukrán, 10% jiddis); Szolnok-Doboka vármegye: 24% (72% román); Szilágy vármegye: 36% (59% román); Ugocea vármegye: 49%; átszatolt Szatmár vármegye: 53%; Kolozs részvármegye: 55%; Maros-Torda vármegye: 61%; átszatolt Bihar részvármegye: 65%; Csík vármegye: 88%; Háromszék vármegye: 94%; Udvarhely vármegye: 97%.

¹⁷ A vezérkarnak a területek birtokbavételére vonatkozó, a csapatoknak megküldött irányelvei példás fegyelemre, az egyéni akcióktól való tartózkodásra és a kisebbségekkel, különösen pedig a románokkal szembeni korrekt, emberies magatartásra hívta fel a figyelmet.

¹⁸ A magyar–román katonai bizottság szeptember 3-án kelt jegyzőkönyve a bevonulás során bekövetkező fegyveres ellenállás esetére a legszigorúbb megtorlást helyezte kilátásba: a honvédekre támadó polgári egyének a nemzetközi megállapodások szerint franc-tireuröknek, azaz partizánoknak minősültek.

¹⁹ Az 1940 utáni magyar kormányok észak-erdélyi politikájával szemben erősen kritikus Tilkovszky Lóránt is ezt a két esetet sorolja fel mint közvetlenül a honvédség által végrehajtott visszaélést az erdélyi románok ellen elkövetett atrocitásokat részletesen dokumentáló *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941* című 1967-es kötetében.

²⁰ Curentul, 1940. szeptember 22., szeptember 25.

²¹ Curentul, 1940. október 14.

²² A Curentul 1940. október 6-i elemzésében úgy vélte, hogy az új magyar rezsim „minden módot meg fog ragadni arra, hogy a magyar parasztságot kímélje, nehogy annak alkalma legyen összehasonlítani a magyar latifundiumok rendszerét a román kis- és középbirtok rendszerével”.

²³ Curentul, 1940. szeptember 25.

²⁴ A döntés 3. és 4. pontja kölcsönös optálási jogot biztosított a kb. 1,1 milliónyi román nemzetiségű magyar és a mintegy 400–500 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárnak: hat hónap alatt eldönthették, hogy maradnak-e az adott ország állampolgárai, vagy pedig átköltöznek anyaországukba,

²⁵ L. Balogh Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között*. Regio 1999. 3–4. sz., 259. o.

²⁶ L. Balogh Béni: *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén*. Limes 1996. 79–92. o.

²⁷ A hangulatot jól érzékelteti a *Zarandul* című román napilap 1940. október 13-i számában megjelent eszmefuttatás: „A magyar–román probléma egyetlen megoldása, hogy a magyarokkal szemben

ugyanazt az elbánást alkalmazzuk, amelyet ők alkalmaznak a rabságban maradt testvéreinkkel szemben. Első dolgunk, hogy bezárjuk őket marhavagonokba...egy se maradjon itt közülük...Ne ismételjük meg az 1918-ban elkövetett hibát: akkor hagytuk, hogy a magyarok maradjanak és éljenek, magunkban hagytuk a magyar mérget... A közmondásos türelmünk a végére jár. Ma még kérjük őket, de holnap üvöltöni fogjuk: Távozzanak!”

²⁸ Kocsis, K.: *Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Budapest 1998. 116. o.

²⁹ Ez a tény különösen a városok román népességének alakulásában mutatkozott meg. Az 1930-as román és az 1941-es magyar népszámlálás időpontjai között Kolozsvár román lakossága 25 000-rel (-67%), Nagyváradé 16 000-rel (-76%), Szatmárnémeti 12 000-rel (-85%), Marosvásárhelyé 5000-rel (-53%) csökkent. Ezzel az 1910-es népszámlálási adatokat is meghaladóvá változott (vissza) a magyarság számaránya az említett településeken: Kolozsvár: 88%, Nagyvárad: 92%, Szatmárnémeti: 92%, Marosvásárhely: 94%. Kocsis, 118–120. o.

³⁰ Az 1930-as és 1941-es román népszámlálás időpontjai között Torda magyar lakossága 30%-kal, Brassóé 24%-kal, Aradé, Dévácé és Petrosényé 20%-kal csökkent, míg Temesváron és Nagyenyeden 17%-kal esett vissza a magyar népesség számaránya. Kocsis, 120. o.

³¹ Még az első világháború idején is a történelmi Magyarország területén élő románság csupán 12,54%-a (mintegy 370 ezer fő) beszélt magyarul, és ez a mutató Nagy-Románia megalakulását követően nyilvánvalóan csökkent. Erdély története (szerk. Szász Zoltán). Budapest 1988. III. kötet. 1576. o.

³² Magyar Országos Levéltár, a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya iratai (a továbbiakban: MOL KNO) K 28, 53. cs., 116. t., 19756. sz.: „Szükségesnek tartanám...a panaszos Mihály Ferencsel a főispán útján bizalmas formában közölni, hogy elsőrendű nemzeti érdekünk a vegyes lakosságú vidékeken a magyar és nemzetiségi lakosság békés együttélésének biztosítása – ennek érdekében, különösen az első időkben, bizonyos elnézést kell tanúsítanunk –, és hogy a Szent Istváni magyar állameszme nem tűri meg olyan eszközök alkalmazását, amelyeket a románok a megszállás ideje alatt és a megszállt területeken a magyarsággal szemben ma is alkalmaznak.” – közölte bizalmas átíratában a Miniszterelnökség válaszul a belügyminiszternek egy bonchidai (Kolozs vm.) magyar tanító panaszában tárgyában tett megkeresésére.

³³ Csatári Dániel: *Forgószélben*. Budapest, 1967. 137. o.

³⁴ MOL KNO K 28, 7. t., 21. cs., 21913. sz.

³⁵ MOL KNO K 28, 9. cs., 29. t., 27663. sz.

³⁶ Bár a rendelet szövegében erre vonatkozó utalás szándékosan nem történt, valójában belső rendelkezések gondoskodtak róla, hogy a belügyminiszter is csak az erdélyi viszonyokkal sokkal inkább tisztában lévő miniszterelnökkel egyetértésben eszközölte a kinevezéseket. Szintén szigorítást jelentett, hogy a rendelet nem tette lehetővé megfelelő képzés nélküli személyek alkalmazását a törvényhatóságok, megyei városok és községek igazgatására rendszeresített állásaira. Csak olyanok jöhettek számításba, akik az 1921. július 26-i magyarországi vagy az 1940. augusztus 30-án a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken hatályban volt jogszabályokban meghatározott képzéssel rendelkeztek. MOL KNO K 28, 55. cs., 121. t., 20610. sz.

³⁷ Simon Zsuzsanna: Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után. *Regio*. 1995. 4. sz. 68. o.

³⁸ „Nyilvánvaló, hogy a községi jegyző munkája csak akkor lehet teljes, ha beszél a falu népének nyelvét, ismeri szokásait és gondolkodását.. Azonban a keleti és erdélyi területek visszacsatolása óta a román ifjúság kevésbé érdeklődik a községi jegyzői pálya iránt. Márpedig elsősorban a lakosság érdeke, hogy a román községekbe románul beszélő községi jegyzők kerüljenek.” – állt a felhívás szövegében. MOL KNO K 28, 55. cs., 121. t., 27176. sz.

³⁹ „Erre (ti. a román képviselők behívására) vonatkozó indítványát később fogja a miniszterelnök előterjeszteni, amikor már tisztán látszik, hogy a Romániában élő magyarság érdekeinek védelmére megfelelő szervezet létesítése és ennek működése biztosítást nyert.” Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai. V. kötet. Budapest, 1941. idézi: Simon, 80. o.

⁴⁰ Csataj Lajos honvédelmi miniszter válasza Ghyczy Jenő külügyminiszternek a tengelyhatalmak különmegbízottainak Észak-Erdélyről szóló jelentésére. Budapest, 1943. szeptember 2. MOL KNO K 28, 202. cs., 450. t., 20474. sz. (1942).

⁴¹ Az észak- és dél-erdélyi kisebbségi panaszok kivizsgálása végett a tengelyhatalmak különmegbízottak kiküldetéséről határoztak 1942 júniusában, akik vizsgálódásuk eredményét ajánlások formájában terjesztették a magyar, illetve román kormány elé. L. Balogh (1996).

⁴² Csatári, 129.0.

⁴³ Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989 (szerk. Diószegi László, R. Süle Andrea). Budapest, 1990. 33. o.

⁴⁴ Előfordult, hogy névelemzéssel köteleztek egyes római katolikus, románul „hangzó” nevű magyarokat a görögkatolikus vallásra történő áttérésre, ezzel is indokolva az adott településen a román egyházak további megerősítését. Nem volt elszigetelt eset, hogy római katolikus kápolnákat alakítottak erőszakkal görögkatolikká ugyanebből a célból. MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t., 15108. sz.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t., 18738. sz., a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek az elmenekült román lelkészek helyének betöltéséről. Budapest, 1941. július 21.

⁴⁷ MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t., 15108. sz., a M. kir. Külügyminisztérium átirata a Miniszterelnökséghez a Romániától visszacsatolt területeken épült román templomok sorsa tárgyában. 1941. dec. 2.

⁴⁸ MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t., 15108. sz., az oklándi járás főszolgabírójának jelentése Udvarhely vármegye főispánjának. Oklánd, 1942. jan. 7.

⁴⁹ MOL KNO K 28, 68. cs., 144. t., 27276. sz. Az illyefalvai római katolikus plébános kérvénye a Miniszterelnökséghez a helyi görögkeleti templom átadása tárgyában, 1942. márc. 11.

⁵⁰ MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t. 15108. sz.

⁵¹ MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t. 15108. sz., a parajdi járás főszolgabírójának jelentése Udvarhely vármegye főispánjának. Parajd, 1942. jan. 3.

⁵² MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t. 18738. sz., a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter jelentése a M. kir. Miniszterelnöknek a görögkeleti lelkészek kongruasegély-jogosultságáról. Budapest, 1941. július 21.

⁵³ Simon, 78-80. o.

⁵⁴ MOL KNO K 28, 70. cs., 147. t. 25445. sz. (1941)

⁵⁵ Gergely Jenő: Az észak-erdélyi görögkatolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1993. 3–4. sz., 83-93. o.

⁵⁶ MOL KNO K 28, 66. cs., 139. t., 15476. sz., a M. Kir. Rendőrség szatmárnémeti kapitányságának jelentése dr. Dragomir János gör. kat. főesperes, mint a román kulturális egyesületek szövetsége elnökének kérelme növevényi gyűlés tartásának engedélyezése iránt. Szatmárnémeti, 1941. december 17.

⁵⁷ MOL KNO K 28, 53. cs., 116. t., 22727. sz., Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely thj. sz. kir. város főispánjának jelentése a magyarországi románság helyzetéről. Marosvásárhely, 1942. okt. 20.

⁵⁸ MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t. 18738. sz.

⁵⁹ MOL KNO K 28, 53. cs., 116. t., 25399. sz., a M. kir. Belügyminisztérium 10365/1943 VII. sz. feljegyzése a Bihar megyei nemzetiségi mozgumokról. Budapest, 1943. június 23.

⁶⁰ MOL KNO K 28, 22144. sz. M. kir. Közellátásügyi miniszter levele a BM-hez.

⁶¹ MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t., 19125. sz., A M. kir. Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1941. augusztus 30. Ion Russu máramarosi püspök 1941. aug. 15-i feketepataki búcsún felhívta híveit, hogy bízzanak Krisztusban, aki megsegíti a románokat, ez a tudat elfeledtetni velük az „egyévi szenvedést”. A püspök hozzátette, hogy „a szovjetek által elrabolt Beszarábia és Bukovina már visszatért Romániához és ez így fog menni a továbbiakban is”.

⁶² MOL KNO K 28, 53. cs., 116. t., 22467. sz., Szilágy vármegye főispánjának helyzetjelentése 1941. június hórol. Zilah, 1941. július 20.

⁶³ MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t., 25804. sz. Szatmár vármegye főispánjának jelentése Gheorghe Rogoian hiripi görögkatolikus lelkész magatartásáról. 1942. szeptember 26.

⁶⁴ MOL KNO, K 28, 208. cs. 462. t., 18672. sz., Szilágy vármegye főispánjának 1941. április helyzetjelentése a Miniszterelnökségnek. Zilah, 1941. május 23.

⁶⁵ MOL KNO K 28, 67. cs., 143. t., 27608. sz., M. kir. Követség Bukarest, 409/Pol. - 1942. Nagy bukaresti m. kir. követ jelentése Hossu és Russu püspökökkel folytatott beszélgetéséről.

⁶⁶ A közép- és szakiskolák közül csak két helyen, Nagyváradon a Gozdu gimnáziumban és Kolozsváron a kereskedelmi fiúközépiskolában került magyar tagozat felállításra, utóbbiban is csak a felső osztályokban.

⁶⁷ Hetven év..., 22–31.o.

⁶⁸ A pontos kimutatást ld. Hetven év..., 23. o.

⁶⁹ MOL KNO K 28, 72. cs., 149. t., 20474. sz., Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnokának jelentése a 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportja részére a Bethlen járási iskolákban a járási parancsnokság által eszközölt személyi változásokról, 1940. október 15.

⁷⁰ Ezek a következők: román gör. kat. tanítóképző (Szamosújvár), román gör. kat. tanítónőképző (Szamosújvár), román gör. kat. tanítóképző (Nagyvárad), román gör. kat. háztartási és gazdasági leányközépiskola (Kolozsvár). A román iskolákra vonatkozó kimutatást részletesebben ld. MOL KNO K 28, 72. cs., 149. t., 19198. sz., Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Bárdossy László m. kir. külügyminiszternek. Budapest, 1941. május 23.

⁷¹ Ez utóbbi Naszódon működött.

⁷² Ezek: Beszterce (ahol a magyar tanítási nyelvű tagozat 1940–44 között is csak I–IV. osztályokban működött), Kolozsvár (külön román tagozatok a fiú- és lánygimnáziumban), valamint Nagyvárad (fiúgimnáziumi tagozat).

⁷³ Román tanítási nyelvű polgári leányiskola működött Besztercén és a nagyváradai kereskedelmi középiskolának is 4 osztályos román tagozata volt.

⁷⁴ Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 471–472. o.

⁷⁵ Simon, 75–78. o.

⁷⁶ MOL KNO K 28, 72. cs., 149. t., 21235. sz., a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium emlékirata a M. kir. Kormányának a román lakosság közoktatása érdekében tett intézkedéseiről és a román gör. kat. és gör. kel. felekezeti iskolák újbóli megnyitásáról. Budapest, 1941. augusztus 28.

⁷⁷ Felekezeti iskolák alapításának érdekében román nemzetiségű papok egy része kérvényeket szerkesztett a vallás- és közoktatási miniszternek címezve, amelyeket a helyi román nemzetiségű szülőkkel íratnak alá. A csendőrség számos személy ellen okirathamisítás gyanújával feljelentést tett. MOL KNO K 28, 72. cs., 149. t., 16284. sz., a M. kir. Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának bizalmas jelentése a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak. Budapest, 1942. január 19.

⁷⁸ MOL KNO K 28, 9. cs., 29. t., 33052. sz., a M. kir. rendőrség nagyváradai kapitányságának jelentése a M. kir. Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának a magyar-román viszonyról. Nagyvárad, 1943. november 12.

⁷⁹ MOL KNO K 28, 72. cs., 149. t., 15812. sz., a M. kir. Külügyminisztérium átírata Bárdossy László m. kir. miniszterelnöknek Nagy bukaresti követnek Valeriu Pop miniszterrel a felekezeti iskolák kérdéséről folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1942. január 17.

⁸⁰ Pusztai-Popovits József: Román kultúrnnepélyek Észak-Erdélyben (1940–1943). Pécs, 1943.

⁸¹ MOL KNO K 28, 70. cs., 147. t. 25445. sz., illetve MOL KNO K 28, 70. cs., 146. t., 20556. sz.

⁸² Tribuna Ardealului, 1940. október 15.

⁸³ Beke György: Erdély tilalmas négy esztendeje. Valóság 1997. 4. sz. 93–94. o.

⁸⁴ Idézet a költeményből: „Az élet úgy se jó neked, / Ha nem kedvedre élheted / Csak nem turné nyakad ígát, / Melyet egy hóhér nép vetne rád?” (Szabó Magda fordítása.)

⁸⁵ MOL KNO K 28, 70. cs., 147. t., 15997. sz., „A Tribuna Ardealului szerkesztése nyilvánvalóan nemzet- és államellenes tendenciákkal bír és mivel személyi összetétele folytán e téren a legeseké-

lyebb javulásra sincs kilátás javasolom a szóban lévő lap betiltását.” A M. kir. kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnokának levele a Honvéd Vezérkar főnökének. Kolozsvár, 1942. január 9.

⁸⁶ MOL KNO K 28, 68. cs., 145. t., 15772. sz.

⁸⁷ A Regátban a megművelhető földterületek 48%-a, Erdélyben 70%-a minősült 100 hold alatti, azaz kis- és törpebirtoknak. Hetven év..., 34. o.

⁸⁸ A később román uralom alá került Erdélyben 1916-ban a törpe- és kisbirtokok együttes területe mintegy 4 037 496 katasztrális hold volt, amelynek 66%-a felett román birtokosok rendelkeztek. A közép- és nagybirtokok terén ugyan egyértelmű volt a magyar dominancia (előbbi esetében 81, utóbbi kategóriában 93 százalék), a középbirtokok összességében azonban csak 578 469 katasztrális holdat, a nagybirtokok pedig 884 764 katasztrális holdat tettek ki. Még egyértelműbbek a viszonyok, ha a figyelembe vesszük, hogy a nagybirtokok egy része eleve nem művelhető területből állott, a kisbirtokok területe viszont általában teljes egészében kihasználható volt. Számítások szerint a mezőgazdasági szempontból megművelhető és legeltetésre felhasználható erdélyi földterület 57%-a volt román, és csak 35%-a magyar tulajdonosok kezében. A magyar tömegek tehát nem rendelkeztek annyi földbirtokkal, mint a román tömegek. Ebből következik az a tény is, hogy az ún. bizonytalan egzisztenciák (cseléddek, napszámosok, stb.) csoportjában a magyarság sokkal nagyobb arányban szerepelt, mint a románság. Részletesebben ld. Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1867–1940. Csíkszereda, 2002. 267–270. o.

⁸⁹ Egy jellemző példa: a székely községektől a román által elkobzott egyik közbirtokosság, az ún. Csíki Magánjavak szétosztásakor az 1419 lakossal rendelkező, tisztán román lakosságú Bélbor község 8530 holdat, a háromezres színmagyar Csíkszereda pedig 30 holdat kapott. Bíró: i. m. 277. o.

⁹⁰ E földalapról ajándékozott a román állam birtokokat a két román egyháznak, illetve egyes „nemzeti” közintézményeknek (például magyar lakosságú területen létrehozott román iskoláknak).

⁹¹ Román adatok szerint a trianoni határ mentén összesen mitegy 111 román telepet létesítettek. Bíró: i. m., 282. o.

⁹² A célhelyszínt illetően több elképzelés is felmerült. Teleki a románok által elhagyott szatmári és bihari telepésfalvakra gondolt, Bethlen Béla szolnok-dobokai és beszterce-naszódi főispán a Mezőségget részesítette volna előnyben. A mintegy 15 ezres bukovinai székelység végül nagyrészt a Délvidéken, Bácsfeketehegy és Omoravica térségében nyert elhelyezést, ahonnan 1944-ben, Magyarországra hadszíntérré válásával mai településterületeikre, a Dél-Dunántúlra sodródtak. Részletesebben l. Vincze Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). Pro Minoritate, 2001/ősz, 141–187. o.

⁹³ Tilkovszky: i. m.” 298-299. o.

⁹⁴ MOL KNO K 28, 61. cs., 131. t., 16408. sz., Miniszterközi Bizottság 2382/1943. sz. döntés.

⁹⁵ MOL KNO K 28, 61. cs., 131. t., 16408. sz., Miniszterközi Bizottság 1893/1943. sz. döntés.

⁹⁶ MOL KNO K 28, 208. cs.” 462. t., 15278. sz.

⁹⁷ Tilkovszky: i. m., 300. o.

⁹⁸ Előfordult, hogy a budapesti román követség kitalált helységneveket tartalmazó tiltakozó diplomáciai jegyzékeket adott át a külügyminisztériumban, amely nevekhez hasonlóak sem fordultak elő a helységnevtárban. MOL KNO K 28, 61. cs., 131. t., 16408. sz.

⁹⁹ MOL KNO K 28, 55. cs., 121. t., 18433. sz.

¹⁰⁰ „A minisztertanács döntésének megfelelően az iparjogosítványok felülvizsgálata elvileg általában nem érinti a visszacsatolt területen lévő német, román és egyéb nemzetiségű iparüzők jogosítványát, kivéve az olyan eseteket, amidőn az illető iparos vagy kereskedő a román megszállás alatt a magyarság ellen aktív magatartást tanúsított és ennek folytán részére az ipar (kereskedés) továbbfolytatásának megengedése a közönség körében indokolt felháborodást keltene. Az ilyen eseteket - egészen szűkre szabott körben - a főispánok bizalmas javaslata alapján a miniszterelnök úrral egyetértve fogom megállapítani... Az iparjogosítványok felülvizsgálatának célja a minisztertanács döntése szerint a zsidók túlsúlyának megszüntetése az iparban és a kereskedelemben és ennek folytán a magyar ipar és kereskedelem megerősítése a visszacsatolt területen, különösen az úgynevezett szórványvidé-

ken... Ennek folytán a rendelettervezetben foglalt rendelkezések a fentebb említett egészen szűk körű kivételektől eltekintve nem érinthetik a német, román vagy egyéb nemzetiségekhez tartozó iparosokat és kereskedőket sem.” MOL KNO K 28 61. cs., 131. t., 20492. sz., a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter átirata a M. kir. Külügyminiszter Úrnak. Budapest, 1943. február 17.

¹⁰¹ „A zsidó ipari és kereskedelmi üzletek megszüntetése nem szolgálhat nemzetiségi iparúzők /kereskedők/ javára. Evégből: a) a megszűnő magyar iparosok /kereskedők/ helyére magyar iparost /kereskedőt/ kell önállósítani; b) ha ez nem lehetséges... fogyasztási és értékesítő szövetkezeti fióküzletet kell létesíteni; c) ha sem a), sem a b) alatt említett lehetőség nem állana fenn, inkább c) a zsidó iparúzőt (kereskedőt) kell a felülvizsgálat során meghagyni, erre a lehetőségre azonban gyakorlatilag ne kerüljön sor.” MOL KNO K 28 61. cs., 131. t., 20492. sz., Feljegyzés a keleti és erdélyi országrészen az iparúzési jogosítványok felülvizsgálatánál és az ezzel kapcsolatos önállósítási akciónál követendő irányelvekről. M. kir. Miniszterelnökség, Erdélyi Külön Szolgálat, 1943. január 28.

¹⁰² Pusztai-Popovits József: A magyarországi románság gazdasági helyzete a második bécsi döntés után. Külügyi Szemle. XXI. évf. 4. sz. 1944 júl.–szept., 268–272. o.

¹⁰³ A második bécsi döntés időpontjában 422 román szövetkezett működött a visszacsatolt területen, ebből 153 megszűnt, 23 csatlakozott a magyar Hangyához, 18 pedig Romániába költözött. Dél-Erdélyben és a Bánságban összesen 182 magyar szövetkezet működött.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Ezt szolgálták egyébként az opciós jog által megtestesített, lakosságcserére vonatkozó kitételek is.

¹⁰⁶ Az integer Magyarország eszméjét dicsőítő és a bécsi döntés ideiglenességét sugallmazó, Németországba szánt propagandakiadványokat Teleki leállította. Részletesebben l. Tilkovszky : i. m., 311. o. A cenzúrabizottság szintén a Miniszterelnökség rendelkezésére tiltotta le 1940 őszétől a csángók romániai elnyomatásáról szóló újságcikkeket. Vincze : i. m., 165. o.

¹⁰⁷ MOL KNO K 28, 7. cs., 21. t., Aide-mémoire remis par le gouvernement hongrois au gouvernement roumain sur les questions à régler par voie de négociations entre le Royaume de Hongrie et le Royaume de Roumanie. 1943. jún. 1.

¹⁰⁸ MOL KNO K 28, 70. cs., 146. t., 19900. sz., A Tiszánál címet viselő, több lapban is megjelent vers szerint például „a Tisza partján / ahol a magyar horda ma is gyilkolja testvéreinket / nemsokára hórát fog táncolni / a büszke román hadsereg?”.

¹⁰⁹ MOL KNO K 28, 53. cs., 116. t, 26377. sz., a M. Kir. Honvéd Vezérkar főnökének 14.033/el. 2. vkf. Nyil. 1941. sz. átirata a M. kir. Belügyminiszter úrnak.

¹¹⁰ L. Balogh (1996), uo.

¹¹¹ „Bármi legyen is a magyar kormány reakciója, a román politika mindenképpen hasznot húz belőle. Ha ugyanis a magyar kormány retorziókkal igyekszik az itteni magyarságot megvédeni, akkor a román kormány az észak-erdélyi románság középkori elnyomatásáról panaszkodik... Ha pedig a magyar kormány nem reagál, akkor Románia előbb-utóbb megszabadul az igen kellemetlen délerdélyi magyarságtól, ami legalább Délerdély végleges megtarthatása szempontjából komoly előnyt jelent... A délerdélyi magyarság helyzete mindaddig, amíg a román politika célkitűzéseit meg nem változtatja, szükségszerűen rossz lesz, akármilyen jól bánik Magyarország az ottani román kisebbséggel.” MOL KNO K 28 5. cs., 12. t., 25268. sz., Török m. kir. alkonzul jelentése a M. kir. Külügyminisztériumnak. Brassó, 1942. aug. 29.

¹¹² MOL KNO K 28, 9. cs., 29. t., 32324. sz., Hertelendy bukaresti m. kir. követ jelentése a M. kir. Külügyminisztériumnak a magyar–román viszony alakulásáról. M. kir. Követség Bukarest, 316/Pol. –1943., 1943. okt. 29.

¹¹³ MOL KNO K 28, 7. cs., 21. t., 16608. sz., Hertelendy bukaresti m. kir. követ jelentése a M. kir. Külügyminisztériumnak a magyar–román viszonyról. M. kir. Követség Bukarest, 9/Pol.-1944., 1944. jan. 14., illetve MOL KNO K 28, 7. cs., 21. t., 21595. sz., a M. kir. Külügyminisztérium követutasítása Hoffmann Sándor ideiglenes berlini ügyvivőnek a Német Birodalom kormányának az észak-erdélyi

román és dél-erdélyi magyar iskolaügyek kölcsönös rendezéséről szóló magyar javaslatokról történő tájékoztatásáról. M. kir. Külügyminisztérium, 1801/Pol. –1944, 1944. április 19.

¹¹⁴ A dilemmát jól érzékelteti a brassói magyar alkonzul imént idézett jelentésének konklúziója: „A délerdélyi magyarság körében vannak olyan vezetők, akik azt remélik, hogy a román állam iránt tanúsított lojalitással lehet az itteni magyar kisebbség sorsát elviselhetővé tenni. Vannak mások, akik akik azt hiszik, hogy Magyarország erélyes fellépése és főleg az ún. retorziós politika árt a délerdélyi magyarságnak. Mindezekkel az elméletileg igen szépen megindokolható nézetekkel szemben a való helyzet az, hogy Délerdély magyarságát a teljes és végleges pusztulástól csak a legerélyesebb retorziók alkalmazásával lehet megmenteni. Ha a román kormány látja, hogy az utolsó délerdélyi magyar kiűldözésével egyidejűleg az utolsó észak-erdélyi román kénytelen elhagyni Magyarországot, akkor esetleg hajlandó lesz a magyarok további tervszerű kiűldözésétől eltekinteni...Engedékeny magatartással a mai határok mellett románokkal modus vivendit találni nem sikerülhet.” MOL KNO K 28, 5. cs., 12. t., 25268. sz., Török m. kir. alkonzul jelentése a M. kir. Külügyminisztériumnak. Brassó, 1942. aug. 29.